

SAADET ASRI MODEL TOPLUM TECRÜBESİNİN ENGELLİLERE İLİŞKİN KODLARI

Yusuf ACARA*

Özet

Bu makalede, bizzat Allah'ın vahiyile müdahale ederek Hz. Muhammed'in önderliği ve örneğiyle şekillendirdiği ve insanlığa 'model toplum' olarak sunduğu saadet asrı İslam cemaatinin engellilere ilişkin kodları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Saadet asrı toplumunun günümüzde yeniden üretilebilmesi için gerekli olan temel ilkeler belirlenirken, daha ziyade yaşanmış engelli hayat hikâyelerinden hareket edilmiştir. Bunun için öncelikle engelli sahâbilerin kısa hayat öyküleri araştırılarak, onların aile hayatları, evlilikleri, çocukları olup olmadıkları, maişetlerini nasıl temin ettikleri, özellikle sonradan engelli olanların psikolojik durumları, herhangi bir bunalıma düşüp düşmedikleri, sakatlıklarının sosyal ilişkilerini ne şekilde etkilediği gibi hususlar ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir. Hz. Peygamber'in öğretilerindeki engelliliğe ilişkin kodları, engellilerin sosyal hayatın içerisinde tutulması, toplumda engelli duyarlılığının oluşturulması ve engellilerin toplumla işlevsel bütünlüğünün sağlanması şeklinde üç madde halinde özetlemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Engelli sahâbiler, Hz. Peygamber, model toplum, işlevsellik, engelli duyarlılığı.

The Early Muslim Society's Attitude towards the Handicapped

Abstract

This article tries to determine the early Muslim society's attitude towards the handicapped. We have established a base on real life stories of handicapped during that time to revive the spirit of this early generation by means of principles. Therefore, we have briefly mentioned the life story of handicapped companions of the Prophet (pbuh), their family life, marriage, children (if any), how they made a living, their psychological situation and if they fall into a depression and lastly how their disability affected their social life. It is possible to summarize the teachings of the Prophet (pbuh) on handicapped in three points: Keeping them connected and inside social life, developing awareness about them, providing a functional integrity between them and society.

Key Words: Handicapped Companions, The Prophet, Decent society, functionality, handicapped awareness.

* Dr., Vaiz, Ankara Müftülüğü, yusufacar42@hotmail.com.

Giriş

Allah, Peygamber'i aracılığıyla yeryüzünde örnek bir cemaat oluşturmayı hedeflemiş ve kıyamete kadar geçerliliğini sürdürecektir olan *model topluluğu* Medine'de elçisinin önderliğinde ve rehberliğinde oluşturmuştur¹. Yani insanlığın önünde, dünya ve ahiret saadetini yakalayabilecek kıratında bir toplum modeli vardır. İnsanlığa düşen ise, bizzat Allah'ın vahiy ile müdahale ederek elçisinin rehberliğinde şekillendirdiği o 'model toplumu' güncellemeye çalışmaktır.

Nicelik ve nitelik yönüyle farklılıklar arz etse de tüm zamanlarda her toplumun mutlaka kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç, engelli, hasta vs. gruplardan oluştuğu muhakkaktır². Çünkü engellilik ve engelli bireylerin varlığı, insanlık tarihi kadar eskidir³. Dolayısıyla huzurlu ve mutlu bir toplumun ortaya çıkması için bu grupların ve bireylerin sorunları çözülmüş ya da asgariye indirilmiş olması şarttır. Üstelik engellileri tek başlarına değil, onlarla doğrudan ilgili olan aileleriyle birlikte düşünmek gerekir. Hal böyle olunca her toplumun önemli bir kısmının doğrudan engelli sorunlarının içerisinde bulunduğu hesaba katılmalıdır⁴. Dolayısıyla saadet asrında 'model toplum' oluşturulurken bu hesabın yapılmamış olması düşünülemez.

Bu çalışmada, bütün dünyada gittikçe trendi yükselen engelliliğe ilişkin, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Konunun daha önce birkaç makale çerçevesinde ele alındığının da⁵, bir makale boyutlarının çok ötesinde olduğunun da

¹ Bakara, 2/143: "İşte böylece sizin dengeli bir ümmet olmanızı istedik ki, insanlığa örnek ve model olasınız ve Resul de size örnek ve model olsun."

² WHO tarafından hazırlanan 'Dünya Engellilik Raporu 2011', 1970'lerde dünya nüfusunun yaklaşık %10'u olarak tahmin edilen engellilik oranının yaklaşık %15'e (2010 dünya nüfus tahminlerine göre) yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bkz. <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/55687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>.

³ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara 1999, s. 11.

⁴ Resmi olarak ilk defa yapılan Türkiye'deki engelli araştırması sonuçlarına göre nüfusun %12.29'u engellidir. Dünya ortalamaları da yaklaşık bu merkezdedir. Her engelinin en az üç yakını olduğu hesaba katılırsa toplam nüfusun yaklaşık %35'inin engellilerle doğrudan ilgili olduğu sonucu çıkar. Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü, "Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri 2002", <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm>.

⁵ 20-21 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da DİB tarafından düzenlenen "Engelliler Gerçeği ve İslam" konulu sempozyumda Bünyamin Erul'a ait 'Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi' ile İsmail Karagöz'e ait 'Kur'an'ın Engellilere Bakışı' isimli tebliğleri ve bu tebliğler üzerine yapılan müzakereler fevkalade faydalı tespitler içermekte olup burada dile getirilen önerilerin İslami ilimler açısından adeta bir milada dönüştüğü gö-

farkındayız. Şüphesiz tek tek bütün engelli sahabenin belirlenmesi, yaşamlarının incelenmesi, Hz. Peygamber'in engellilere ilişkin her bir sözü ya da davranışı, uygulanan eğitim ve rehabilitasyon programları gibi konuların her birisi müstakil çalışma gerektirir.

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda da açıkça ortaya konulduğu gibi, engellilerle ilgili sorunların büyük kısmını, toplumun engelli algısındaki sakatlık ile ahlaki tavır ve davranışlarda ortaya çıkan sapmalar oluşturmaktadır⁶. Bu cümleden olarak, misal kabilinden bazı engelli insan manzaraları eşliğinde, Hz. Peygamber'in toplumdaki engelli insanlara yönelik sergilediği yeniden üretilebilir 'ahlaki duruş ve davranışların' belirlenmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü her dönemde olduğu gibi bugün de her alanda Müslümanların dünyaya örnek olma gibi bir misyonu vardır ki, bu görevin bihakkın ifası, o *ahlaki duruş ve davranışın* yeniden üretilebilmesine bağlıdır. Bu uğurda küçük de olsa bir katkı sunabilirsek kendimizi mutlu addederiz.

Dünya Sağlık Örgütü özürüllüğü/impairment, fonksiyonel bir hasar; sakatlığı/disability, normal aktivitelerde kısıtlılık; engelliliği/handicap ise, sosyal dejavantaj olarak tanımlamaktadır. Buna göre özürüllük ve sakatlık kavramları daha ziyade insanın fonksiyon kaybına odaklanırken, kişinin bir engeli sebebiyle sosyal yaşa-

rılmektedir. Zira bu tarihten sonra Emine Gül'ün *Kur'an'da Engelliler* adlı doktora tezi yayımlanmış (İstanbul 2005), hadis dışında kalan disiplinlerde yüksek lisans düzeyinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Hadis branşında ise Faruk Söyler'in *Hadislerde Özur Kavramı ve Hz. Peygamber'in Özürüllere Yaklaşımı* (Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2010) isimli yüksek lisans tezi dışında yapılmış başka bir tezin varlığını tespit edemedik. Fakat Saffet Sancaklı'nın *'Hz. Peygamberin Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti'* isimli makalesi (Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI (2006), sayı: 2, s. 37-72) ile Yusuf Açık'ın *'Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler'* isimli makalesi (Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2010/2, Sayı: 25, s. 15-44) fevkalade değerli çalışmalardır. Ayrıca iktisatçı Ali Seyyar'ın engelliler konusundaki gayretli çalışmalarını hayırla yâd etmek ve *Yıldızlar Engel Tanımaz (Bedensel Özürüllü Sahabilerin Hayatı* İstanbul 2007) isimli kitabını da hatırlatmak gerekir diye düşünüyorum.

⁶ Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformunca 2010 yılında gerçekleştirilen *'Engelli Konumlandırma, Algı ve Ayrımcılık Araştırması'* sonuçlarına göre, toplumun yarısından fazlası engelliler için ayrı okullar yapılmasını (%57.3) destekliyor. Yine mesela engelsiz kişilerin %70.3 gibi ezici bir çoğunluğu ortopedik engelli bir komşu istemediğini belirtiyor. Bkz. <http://www.sabancivakfi.org/haber/turk-halkinin-yuzde-70i-engelli-komsu-istemiyor-yuzde-57si-se-engellilerin-ayri-okullarda-okumasini-destekliyor>.

mının etkilenmesi *engellilik* kavramıyla ifade edilmektedir⁷. Bu yüzden biz de çalışmamızda engelli ifadesini tercih ettik.

Makalenin hareket noktası, *bizzat yaşanmış özürlü hayat hikâyeleri (pratik)* şeklinde belirlenmiş olmakla birlikte, öncelikle Kur'an'ın konuya ilişkin genel yaklaşımına kısaca değinmek istiyoruz.

I. Kur'an'ın Engellilerle İlgili Tutumu

Hem yaratılış hem de kendisine sunulan nimetler açısından kâinatın en üstün ve şerefli varlığı olan insanın⁸ bu seçkinliği, maddî varlığı ve fizikî yapısından değil, manevî ve ruhî yönünden kaynaklanır. Dolayısıyla başka hiçbir kritere bakmaksızın 'insan' denilen her varlık, inançlı-inançsız veya sağlıklı-sağlıksız diye bir ayırımı gitmeksizin insan olması hasebiyle muhteremdir⁹. Kur'an'ın ana gayesi de, bu saygınlığın korunması bağlamında insanların davranışlarını düzenlemek ve onlara rehberlik etmektir¹⁰. Hal böyle olunca insanın maddi yönüne ilişkin her türlü fizyolojik, etnik, cinsiyet ve dil gibi farklılıklar değerlendirme dışıdır.

134 | db

Kur'an'ın iyi-kötü insan ayırımı, insanın kendi yapıp ettikleriyle, yani kendi ürettikleri ya da üretmedikleriyle ilgilidir. Kişi yapacağı tercihlerle ve ortaya koyacağı davranışlarla aşağıların aşağısına inebileceği¹¹ ve yeryüzündeki bütün canlıların en kötüsü olabileceği¹² gibi, meleklerin bile imreneceği '*Allah'ın halifesi*' konumuna da çıkabilir¹³. Dolayısıyla iman, İslam ve takvayı benimseyip içselleştirenler Allah katında kıymetli¹⁴, bu değerleri reddedenler veya arzu edilen düzeyde davranışa dönüştüremeyenler ise kıymetsiz kimse-lerdir¹⁵.

Kur'an'daki görme, işitme ve ortopedik gibi bedensel engellilik ile zihinsel özürllülüğe değin ayetlerin neredeyse tamamına yakını-

⁷ Tanım ve kavramlar için bkz. Şahin, Hatice, "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi, Toplumun mu?", <http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov1/ov1kiminsorunu.htm>.

⁸ Bkz. Tin, 95/4; İsrâ, 17/70; Şems, 91/7-8; Bakara, 2/30; A'râf, 7/11; Teğâbün, 64/3; Bakara, 2/22, 29. Nahl, 16/10-13; Câsiye, 45/13.

⁹ Mesela bkz. Mâide, 5/32.

¹⁰ Fazlur, Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev. A. Bülent Baloğlu- Adil Çiftçi, Ankara okulu yayınları, Ankara 1997, s. 17.

¹¹ Tîn, 95/4-5.

¹² Enfâl, 8/22.

¹³ Bakara, 2/30-34.

¹⁴ Hucûrât, 49/12.

¹⁵ Enfâl, 8/55; Nisâ, 4/145.

nın, müşrikler ve kâfirler ile münafıklar hakkında mecazî kullanım olduğu görülmektedir. Çok az sayıda yer alan hakikî anlamdaki engellilikle ilgili ayetler ise, benzetme, dinî görevlerde ruhsat bildirme, tedavi etme veya değer verme bağlamında kullanılmaktadır¹⁶. Dolayısıyla Kur'an'a göre bir eksiklik ya da kusur anlamında engelliliğin, insanın fizyolojisiyle ilgili değil, manevi ve kalbî yönüyle alakalı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yani asıl engellilik, kişinin '*insan olma*' hasebiyle doğuştan sahip olduğu saygınlığını ve safiyetini koruyamamasıdır.

Kur'an '*Ey insanlar!*' diye yapar hitabını ve bu hitabın içerisine, kendisine 'insan' denilen kim varsa, herkes dâhildir. Bu itibarla haklar bakımından insanlar arasında her hangi bir ayırım söz konusu değildir. Fakat ödevler konusunda ölçü, "*Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir sorumluluk yüklemesiz*"¹⁷ ifadesidir. Zihinsel engelliler dışında herkes, gücü ve kapasitesi nispetinde kulluk sorumluluğunu haizdir.

Teolojik açıdan "*Neden bu olay başıma geldi?*" veya "*Neden ben?*" gibi engelliliğe ilişkin sorulara Kur'an'ın yaklaşımı şudur: Bazı engellilikler insanın yeryüzündeki imtihanının bir parçası olarak ilâhî irade gereğidir¹⁸, bazıları ise insanların yaptıkları hata ve kusurların bir sonucudur¹⁹. Bütün tedbirlere rağmen yine de insanın başına bazı engellilik durumları gelebilir. Bunu ya Allah'ın verdiği bir imtihan vesilesi ya da Allah'ın o kişi için takdir ettiği uhrevi derecelere yükselme fırsatı olarak değerlendirmek gerekir. Yetersiz ve dengesiz beslenme ya da çalışma veya trafik kurallarına uymama gibi durumların neticesinde karşılaşılan engelliliklerde ise, insan kendisinde aramalıdır kusuru. Fakat her hal ü kârda Kur'an perspektifinden bakıldığında, engelliliği ilahi bir ceza olarak görmek mümkün değildir²⁰. Aynı şekilde ebeveynlerin yaptığı bir yanlış sonucu Allah'ın ceza olarak engelli bir çocuk verebileceği yönünde-

¹⁶ Bkz. Karagöz, s. 3-18. Mesela görme engelliliği Kur'an'da 28 ayette geçmekte, bunlardan sadece 10'u fiziksel anlamda olup 6'sı dünya hayatı, 4'ü de ahiret hayatı ile ilgilidir. Yine işitme engelliliğiyle alakalı toplam 11 ayetten yalnızca ikisi dünya hayatıyla ilgili olup birisi hakiki ve diğeri de mecazî anlamdadır. Ortopedik engellilikle ilgili iki ayet de ruhsata ilişkindir.

¹⁷ Bakara, 2/286.

¹⁸ Teğâbün, 64/11; Bakara, 2/155; Enbiyâ, 21/35; Hadîd, 57/22.

¹⁹ Şûrâ, 42/30; Nisa, 4/123.

²⁰ Bkz. Karagöz, s. 14-16; Tezcan, Münür, *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 2006, s. 97.

ki bir düşüncenin de Kur'an ile bağdaşması mümkün değildir. Ebeveynlerin günahını çocuklar niye çeksin? Nitekim pek çok ayette, hiç kimsenin başkasının günahını taşımayacağı gayet açık bir şekilde ifade edilmiştir²¹. Bununla birlikte yaptıkları yanlışlarla başkalarına zarar verenlerin, zarar verdikleri insanların veballerinden mutlaka bir pay üstlenecekleri bildirilir²². Dolayısıyla bazı engellilerin, ailelerinin işledikleri bir takım hataların ve günahların cezalarını kendilerinin çektiği yönündeki kanaatleri doğru değildir²³.

Kur'an'ın engelliliği bir imtihan şeklinde sunmasını, yalnızca bizzat engelliliği yaşayan insanlara yönelik değil, belki de daha ziyade bütün bir toplumun ve insanlığın imtihanı olarak değerlendirmek daha doğrudur. Yani engelliler aracılığıyla toplumun imtihanı söz konusudur. Sonradan engelli olanların sayısının doğumla gelen engellilerden çok fazla olması veya engellilerin eğitimsizliklerinin ya da eğitimlerinin düşük düzeyde kalmasının asıl nedeni olarak “engellilerin engellenmesinin” karşımıza çıkması gibi göstergeler²⁴, bu sorumlulukla ilgilidir. Demek ki engellilerin nicelik ve niteliği esas itibarıyla, doğum öncesi gerekli tedbirler, doğum sonrası çocukların olgunluk yaşına kadar sağlıklı beslenmeleri ve eğitimlerinin temini ile uyuşturucu gibi her türlü kötü alışkanlıklardan uzak tutulmaları, tabi bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, iş ve trafik kazaları gibi başlıca engellilik sebepleriyle doğru orantılıdır. O halde engellenebilir engellilikler, toplumsal otokontrol diyebileceğimiz *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker* farzının²⁵ yerine getirilip getirilmediğinin en önemli test alanı haline gelmektedir.

Diğer taraftan, toplumun engellilere hem onların durumuna bakıp Allah'ın verdiği sağlık nimetinin kadrini kıymetini daha iyi anlamak, korumak ve şükretmek, hem de imtihanların en ağırına tabi tutulan engellilere hayatı kolaylaştırmak ve mahzun gönüllerini

²¹ Bkz. En'âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Necm, 53/ 38-39. Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz. Acar, Yusuf, *Ölümlere İbadet ve Kur'an*, Konya 2011, s. 29-44.

²² Bkz. Nahl, 16/25; Ankebût, 29/12-13.

²³ Yapılan bir araştırmada engellilerin %32'sinin, ailelerinin işlediği bir hatanın bedeli olarak kendilerinin ceza ödediklerini söylemişlerdir. Bkz. Kula, Naci, “*Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar*”, *Tartışmalı Toplantılar Dizisi, Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, İSAV, İstanbul 2000, s. 9.

²⁴ Bkz. “*Türkiye Özürlüler Araştırması 2002İkincil Analizi*” <http://www.ozida.gov.tr/default20.aspx? menu=arastirma&sayfa=troailerianaliz>.

²⁵ Müslim'in Sahih'ine bab başlıklarını yerleştiren Nevevî, İman kitabının 20. başlığına “Kötülüğü Engellemenin İmandan Olduğunu ve İyiliği Emir ile Kötülüğün Engellenmesinin Farz/Vâcip Olduğunun Açıklanması” adını vermiştir. Geniş bilgi için bkz. Çağrıncı, Mustafa, “*Emir bi'l-Ma'ruf Nehy ani'l-Münker*”, DİA, İstanbul 1995, XI, 139.

bir nebze olsun ferahlatmak suretiyle manen arınmak için ihtiyacı vardır²⁶. Unutulmamalıdır ki, Hz. Peygamber'in ifadesiyle “*Farz ibadetlerden sonra Allah'ın en çok sevdiği davranış, bir Müslümanı sevindirmektir*”²⁷.

Sebebi ne olursa olsun engellilere Kur'an, bir taraftan tedavi ve rehabilite çarelerine başvurmayı önerirken, diğer taraftan da hangi türden ve dereceden olursa olsun ayetin ifadesiyle ‘*canlardan biraz eksiltmek suretiyle imtihana*’ tabii tutulan Müslümanın hem dua etmesini hem de sabretmesini salık verir²⁸.

II. Saadet Asrından Engelli İnsan Manzaraları

Engelli, “Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlanır²⁹. Her toplumda olduğu gibi sahabe içerisinde de durumu bu tanıma uyan pek çok insanın bulunması gayet doğal ve mukadderdir.

A. Ortopedik Engelli Simalar

Hareket yeteneğini kısıtlayan sebepler doğuştan getirilebileceği gibi sonradan maruz kalınan bir hastalık, savaş veya kaza sonucu da ortaya çıkabilir. Salgın hastalıkların çokluğu ve tedavi yöntemlerinin henüz gelişmemiş olması, Hz. Peygamber dönemindeki savaşların daha ziyade kesici ve yaralayıcı aletlerle yapılması gibi etkenlerden kaynaklansa gerek, sahabe içerisinde sonradan engelli pozisyonuna düşen çok sayıda ortopedik engelli simaya rastlamak mümkündür.

Saadet asrındaki ortopedik engellilerin yaşam biçimlerine, doğuştan özürlü olan ya da sonradan sakat kalan bazı sahabilerin kısa

²⁶ Hemen bütün hadis kaynaklarında yer alan bir hadiste şöyle buyrulur. “*Kim din kardeşinin bir sıkıntısını giderirse/ferrace, (nefes aldırursa/neffese, genişletirse/vessea, kurtarırsa/neccâ, sevindirirse/edhale alâ sürûran) Allah da kıyamette onun sıkıntısını giderir.*” Bkz. Buhârî, Mezâlim, 4; Müslim, Birr ve Sıla, 58. Hadisin güzel bir yorumu ve farklı ifadeleri için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Seçme Hadisler*, İstanbul 2008, s.193-197.

²⁷ Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 71 (h. no: 1179).

²⁸ Bakara, 2/155-156. Ayrıca bkz. Karagöz, s. 12; Gül, s. 111-114.

²⁹ Özürlüler hakkındaki 1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı kanunun 3.maddesi. Bkz. T.C. Resmi Gazetesi, Tarih: 7.7.2005, Sayı : 25868.

hayat hikâyeleri üzerinden panoramik bir bakış yapmak istiyoruz. Zira yalnızca engelli bir sahâbînin vali ya da imam tayin edilmesini dile getirmek ve arkasından bunlar üzerine hüküm inşa etmek gibi bir yöntemin, Hz. Peygamber'in öğretisindeki engelli-toplum ilişkilerini yeterince yansıtmadığı, parçaların hepsi bir araya getirilmediğinden fotoğrafın ya da legonun bütünüyle ortaya çıkmasında yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Bu yüzden engelli sahabenin kısa hayat hikâyelerini bütünlük içerisinde, ama konumuzla ilgili yönüyle dikkatlere sunmak istiyoruz.

1. Amr b. Cemûh (ö. 3/625), zar zor yürüyecek derecede doğuştan ortopedik engelli bir Medinelidir³⁰. Daha şehirlerine Hz. Peygamber göç etmezden evvel Müslüman olmuştur³¹.

Uzun boylu, cömert, cesur ve şair ruhlu bir zat olan Amr b. Cemûh (ra), Hz. Peygamber'in 'kardeşlik projesine' katılmış ve aynı zamanda akrabası da olan Mekkeli göçmen Ubeyde b. Hâris'i kardeş aile olarak aylarca evinde misafir etmişti. Bu cömert insanın oğlunun düşününe Hz. Peygamber de davet üzerine iştirak etmiştir³². Amr b. Cemûh'un (ra) mensup olduğu Seleme oğullarının lideri, cimriliğiyle ve münafıklığıyla meşhur olan Ced b. Kays'dı³³. Allah Resulü (sav), "*Cimrilikten daha büyük bir hastalık var mıdır?*" buyurarak reisliğe Amr b. Cemûh'un daha layık olduğunu ifade etmiş ve artık Benû Seleme'nin yeni lideri, yürümede bile zorluk çeken

³⁰ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Marifetü's-sahâbe*, Thk. Adil b. Yusuf, I. Baskı, Riyad 1998, IV, 1984, 1985.

³¹ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, I. Baskı, Beyrût 1990, III, 424; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Thk. Ali Muhammed Bücâvî, I. Baskı, Beyrût 1992, III, 1168-1171 (T. no: 1903); İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî marifet-i-sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcud, I. Baskı, Beyrût 1994, IV, 194 (T. no: 3891); İbn Hacer, Muhammed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcud, I. Baskı, Beyrût 1415, IV, 506-509; Önkâl, Ahmet, *'Amr b. Cemûh'*, *DîA*, İstanbul 1991, III, 83.

³² Ebû Nuaym, IV, 1984.

³³ İbn Sa'd, III, 430, 437; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *et-Tefsîr (Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, I. Baskı, Beyrût 2000, XI, 492; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşraf*, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, I. Baskı, Beyrût 1996, I, 274; Mubârekfûri, Safiyyurrahmân, I. Baskı, Dâru'l-Hilâl, Beyrût ts., *er-Rahîku'l-mahtûm*, s. 278.

ama ahlakiyla herkesin gönlünde taht kuran Amr b. Cemûh olmuştu³⁴.

Çok arzu etmesine rağmen, aşırı topallaması sebebiyle rahatça savaşamayacağını düşünen oğulları, Hz. Peygamber'in de müsaadesiyle Bedir Savaşı'na katılmasına engel olmuşlardı. Uhud Savaşı hazırlıkları başlayınca oğulları yine aynı gerekçeyle mani olmaya kalkışmış ve “Siz beni Bedir Seferi'nde cenneti kazanmaktan alıkoymuştunuz” diyerek onları Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Engelli olduğu için savaşa katılması gerekmediği halde onu çok istekli gören Hz. Peygamber de Uhud'a iştirak etmesine izin verdi. Savaştan önce Uhud meydanında Amr (ra) sevinçle şöyle der: “*Ey Allah'ın Elçisi! Ben Allah yolunda savaşır ve şehit olursam, şu sakat bacaklarımınla cennette sapsağlam yürüyebilecek miyim?*” ‘Evet’ cevabını alınca bütün gücüyle düşman saflarına dalmış ve savaşın sonlarına doğru Müslümanlar arasında dağılma başladığı zaman bile o sebatla mücadeleye devam etmiştir. Amr'ın cehdini gören Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Ey Amr! Cennette sapsağlam ayaklarla yürüdüğünü görür gibiyim!*”³⁵ Oğlu, kayın biraderi ve kölesi de Amr b. Cemûh'u korumaya çalışıyorlardı. Dördü de şehit olmuş ve aynı mezara defnedilmişlerdir.

2. Mekkeli Abdurrahman b. Avf (M.580-652)³⁶, Hz. Peygamber'e iman eden ilk sekiz kişiden birisi olan ve cennetle müjdelenen on sahâbe arasındadır. İyi bir tüccar ve cahiliye döneminde dahi ağzına içki koymayacak kadar güzel ahlâka sahiptir. Mekke müşriklerinin baskı ve işkenceleri yüzünden önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmiştir.

Hz. Peygamber'le birlikte bütün savaşlara katılan Abdurrahman (ra), 42 yaşında iştirak ettiği Uhud savaşında ağır yaralanır ve aya-

³⁴ İbn Abdilber, I, 168; İbn Mendeh, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ma'rifetü's-sahâbe*, Thk. Amir Hasan Sabri, I. Baskı, Birleşik Arab Emirlikleri 2005, s. 221, 387; Ebû Nuaym, IV, 1986.

³⁵ İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul 1982, V, 299.

³⁶ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, II, 68, 229-230, III, 47, 92-101, 132, 215; İbn Abdilber, II, 844-850 (T.no: 1447); İbnü'l-Esîr, III, 475 (T.no: 3370); İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 290-294 (T. no: 5195); Şâmî, Muhammed b. Yusuf, Muhammed Yusuf e-Sâlihî, *Sü-bülül-Hüdâ ve'r-Raşâd fî Sîrati Hayri'l-İbâd*, Thk. İbrahim Terzi-Abdülkerim Ğarbâvî, I. Baskı, Kahire 1981, VI, 149-153; Önkal, Ahmet, *'Abdurrahman b. Avf*, *DLA*, İstanbul 1988, I, 158; Zuhaylî, Muhammed, *Merciu'l-ulûmi'l-İslâmiyye: Ta'rîfuhâ, Târi-huhâ, Eimmetuhâ, Ulemâuhâ, Mesâdiruhâ, Kütübühâ, Dâru't-Turâs, Dimaşk ts.*, s. 34-35.

ğındaki yaralar sebebiyle total kalır³⁷. Sakat bacağına rağmen Hz. Peygamber onu bir seriyyede komutan olarak görevlendirir. Tebuk seferi sırasında bir kenarda bir grup askere imamlık yapıp namaz kıldırırken Abdurrahman (ra), Hz. Peygamber de yetişip onun cemaati olmuştur. Böylece Ebû Bekir gibi Abdurrahman da Allah Resulü'ne imamlık yapmıştır. Geçirdiği bir hastalık neticesinde vücudunda kalıcı bir kaşıntı oluşmuş ve Hz. Peygamber, acısını bir nebze olsun dindiren ipek elbise giymesine müsaade etmiştir³⁸. Vefatında Hz. Peygamber'i kabre indiren dört sahâbîden birisi de Abdurrahman'dır (ra).

12 Yıl Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a müsteşarlık ve sırdaşlık etmiş, halk ile yöneticiler arasında köprü olmuştur. Aksayan bacağıyla kimi zaman geceleri Medine sokaklarında Hz. Ömer'le birlikte asayiş kontrol etmiş, bazen hac emirliği ve bazen de beytülmale muhafızlık yapmıştır. Hz. Ömer suikasta uğrayınca, imamlığa Abdurrahman geçirilmiştir. Hz. Ömer'in yerine seçilecek devlet başkanlığının belirleneceği sırada Hz. Osman ve Hz. Ali'yle birlikte o da aday olur, fakat uzun istişare ve kamuoyu yoklamalarından sonra adaylıktan çekilir. Bu kez de halifeyi tayin edecek heyetin başına getirilir. Hz. Peygamber'in sağlığındaiken bile fetva veren ender sahabeden olan Abdurrahman³⁹, gördüğü yanlışları halife Osman'a çekinmeden söylerdi. Birden fazla evlilik yapmış ve çok sayıda çocuğu olmuştur. Ticareti de hiç bırakmayan ve beş yüz deve yükü tutarındaki büyük bir kervanı bir defada fakir fukaraya bağışlayacak kadar cömert olan Abdurrahman b. Avf, dolu dolu yaşadığı 75 yıllık ömrünü Medine'de tamamlamış, cenazesini de devlet başkanı Hz. Osman kıldırılmıştır.

3. Ortopedik engelli sahâbi denilince özellikle Türkiye'de akla ilk gelen isim, tereddütsüz Medineli Muaz b. Cebel'dir (601-639)⁴⁰.

³⁷ Biyografisi için verilen kaynakların yanı sıra ayrıca bkz. Ebû Nuaym, IV, 1810.

³⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1981, Cihâd, 95; Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dârul-Cil, Beyrut ts., Libas, 24.

³⁹ İbn Sa'd, II, 259.

⁴⁰ Muaz b. Cebel'in hayatıyla ilgili bkz. İbn Sa'd, III, 437; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî, *el-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, II. Baskı, Kahire 1992, s. 254; İbnü'l-Esîr, I, 380; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 107; Zirikî, Hayreddin b. Muahmud, *el-A'lâm*, XI. Baskı, Beyrut 1995, VII, 258; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, Thk. Abdurrahman b. Yahya, I. Baskı, Haydarâbâd 1962, III, 278; Kandemir, Yaşar, *'Muaz b. Cebel', DİA*, İstanbul 2005, XXX, 338-339. Muaz b. Cebel hakkında Abdülhamîd Mahmûd Tahmâz, *Mu'âz b. Cebel: İmâmü'l-'ulemâ ve muallimü'n-nâsi'l-hayr* ismiyle (Riyad 1400) yüksek lisans; Abdülhamîd Salih

Ünlü edebiyatçı Câhız, Muaz'ı (ra) Ebû Talip ve Abdullah b. Cüd'ân ile birlikte dönemin en meşhur ortopedik engellileri olarak gösterir⁴¹. Küçük yaşta babasını kaybeder Muaz ve çocukluğunu üvey babanın yanında geçirmek üzere mahalle değiştirmek zorunda kalır⁴². Bu üvey baba ise, Seleme oğullarının cimriliğiyle ve münafıklığıyla meşhur lideri Ced/Cüd b. Kays'tır⁴³. Hz. peygamber Tebûk Seferi'ne çıkacağı zaman Ced b. Kays'ı Rumlarla çarpışmaya davet ettiğinde, Ced kendisinin kadınlara düşkün olduğunu ve sarışın Rum kadınlarını gördüğü zaman dayanamayacağını söyleyerek izin istemiş ve Tevbe suresindeki münafıklarla ilgili bazı ayetler nazil olmuştur⁴⁴.

Muaz (ra) herkes gibi evlenir ve birisi künyesini aldığı Abdurrahman olmak üzere iki oğlu ile bir kızı dünyaya gelir⁴⁵. On sekizli yaşlarda Hz. Muhammed'in peygamberliğini duyar ve İslam'ı kabul ederek ikinci Akabe biatine katılır⁴⁶. Dönüşte kendi kabilesinden İslâmiyet'i kabul eden arkadaşlarıyla birlikte geceleri Seleme oğullarının putlarını kırmak ve putların acizliğini ortaya koymak

Hamdân, *İmâmü'l-ulemâ: Muaz b. Cebel* adıyla doktora (ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübânîyye, Kahire ts.), Mehmet Çiçekana da *Muaz b. Cebel Hayatı ve Şahsiyeti* (SÜSBE Temel İslam Bilimleri Anabilimsel İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2005) isimli yüksek lisans tezi yapmışlardır.

⁴¹ Câhız, Ebû Osman Amr b. Hacer, *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-havlân*, I. Baskı, Beyrut 1410, s.19, 34.

⁴² İbn Sa'd, III, 437; İbnü'l-Esîr, I, 380; Tahmâz, s. 14. Hazrec kabilesinin Cüşem koldan olduğu halde Muaz, çocukluğunu Benî Seleme yurdunda geçirdiği için bazen bu kabileye nispet edildiği olmuştur. Bkz. İbn Hayyât, Ebû Amr Halife el-Uşfurî, *et-Tabakât*, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, 174; Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvahhâb, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, I. Baskı, Kahire 1423, XIX, 355. Belâzurî'de Benü Seleme ile Cüşem'in, Hazrec'in iki kolu olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Belâzurî, I, 247.

⁴³ İbn Sa'd, III, 430, 437; Taberî, *et-Tefsîr*, XI, 492; İbn Abdilber, I, 168; İbn Mendeh, s. 221, 387; Ebû Nuaym, IV, 1986; Belâzurî, I, 274; Safiyyurrahmân, Mubârekfûri, *er-Rahîku'l-mahtûm*, I. Baskı, Dâru'l-Hilâl, Beyrut ts., s. 278.

⁴⁴ Tevbe 9/49, 102, 109; Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzî*, Thk. Mars Jons, III. Baskı, Beyrut 1989, III, 992; Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, Thk. Abdullah Mahmud, I. Baskı, Beyrut 1423, II, 188; İbn Sa'd, II, 77; Taberî, *et-Tefsîr*, XIV, 258, 450, 492; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Thk. Esad Muhammed Tayyib, III. Baskı, Sudi Arabistan 1419, VI, 1873; Ebû Nuaym, II, 643, 644; İbnü'l-Esîr, I, 327, 521.

⁴⁵ İbn Sa'd, III, 437; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, LVIII, 387; Nüveyrî, XIX, 355. Aynı kaynaklarda Onun hiç çocuğu olmadığına dair rivayetlerin asılsız olduğu da ifade edilmektedir.

⁴⁶ İbn Sa'd, III, 438; İbn Asâkir, LVIII, 387; Nüveyrî, XIX, 355.

üzere bir takım eylemlere girişir⁴⁷. Resul-i Ekrem'in muâhât/kardeşlik projesine Muaz da katılır⁴⁸ ve zaten daha bu proje gündeme gelmeden evine aldığı beş aylık misafiri Mekkeli Abdullah b. Mes'ûd ile kardeş ilan edilir⁴⁹.

Muaz'ın uzun boylu, beyaz tenli, iri gözlü, çatık kaşlı ve kıvrıkcık saçlarıyla oldukça heybetli bir görünümüne sahip, hem fizik hem de ahlak bakımından kavminin en nitelikli genci olduğunda kaynaklar hemfikirdir⁵⁰. Hatta *Allah'tan istenilebilecek bütün fizikî güzelliklere* sahip birisi olarak tavsif edilir⁵¹. Her zaman Resul-i Ekrem'in yanında bulunmaya gayret eder, merak ettiği konuları sorup öğrenir, Hz. Peygamber de onu bazen Ufeyr adlı eşeğinin terkesine bindirirdi⁵². Asr-ı saadette Kur'an'ın tamamını ezbere bilen birkaç kişiden biri olan Muaz, Hz. Peygamber'in kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasında yer alır⁵³. Yine o devirde fetva veren altı sahâbîden biri olan Muaz'ı Resul-i Ekrem, *'helâl ve haramı en iyi bilen kişi'* olarak gösterir⁵⁴, hatta bir rivayette fıkıh kelimesini kullanarak Muaz'ı işaret etmiştir⁵⁵. "*Muaz ne iyi adam!*" diye iltifat eder, kıyamet gününde onun âlimlerin önünde yürüyeceğini söylerdi⁵⁶. Muaz'ın Hz. Peygamber'in kâtiplerinden olduğu ve hazinedar-

⁴⁷ İbn Sa'd, III, 438; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, Thk. Mustafa Saka- İbrahim Ebyari, II. Baskı, Mısır 1955. I, 458, 699, II, 71; İbn Asâkir, LVIII, 387.

⁴⁸ İbn Sa'd, I, 184.

⁴⁹ İbn Sa'd, III, 112, 438. İbn Sa'd aynı satırlarda, o sırada Habeşistan'da bulunan Ca'fer b. Ebû Tâlib ile kardeş yapıldığına dair var olan rivayetin doğru olmadığını da belirtmektedir.

⁵⁰ Mesela bkz. Abdurrazzâk, Ebû Bekr İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, II. Baskı, Beyrut 1403, VIII, 267 (15177); İbn Sa'd, VII, 273; İbn Kuteybe, I, 254; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet, *Mucemü'l-kebir*, Thk. Hamdi Abdülmeccid es-Silefi, Kahire 1984, XX, 30; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 107.

⁵¹ Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 30; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Ali Şîrî, I. Baskı, Beyrut 1988, VII, 386; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 107. Fakat Abdurrazzâk'ın Musannef'indeki söz konusu rivayette bu ifade yoktur.

⁵² Buhârî, Cihâd, 46; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul 1992, Vitir, 26; İbn Sa'd, II, 347; III, 586; VII, 389.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409, VI, 132; İbn Hanbel, XI, 397; Müslim, *Fadâilü's-sahâbe*, 117, 119; Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 66.

⁵⁴ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, Thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türki, I. Baskı, Mısır 1999, III, 567; İbn Sa'd, III, 429, 443, VII, 272; İbn Hanbel, XX, 252, XXI, 405.

⁵⁵ İbn Sa'd, II, 265; İbn Ebî Şeybe, VI, 457.

⁵⁶ İbn Sa'd, II, 264; İbn Hanbel, Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe*, Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, I. Baskı, Beyrut 1983, I, 268, *Müsned*, I, 263, XV, 253; Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 8, Menâkıbü'l-ensâr, 16; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-*

ları arasında yer aldığı da zikredilir⁵⁷. İnsanlara iyiyi ve hayırlı olanı öğretmesi ve güçlü bir imana sahip olması sebebiyle sahabe onu Hz. İbrahim'e benzetirdi⁵⁸.

Muaz (ra) Bedir Gazvesi başta olmak üzere Huneyn ve Tâif dışındaki bütün savaşlara katılmış ve bunlarda kabilesinin bayraktarı veya temsilcisi olmuştur⁵⁹. Aynı şekilde Allah Resulü'nün (sav) vefatından sonra da bütün önemli fetihlere iştirak etmiştir. Huneyn ve Tâif gazvelerine iştirak edememesinin sebebi ise, Mekke fethinin ardından Hz. Peygamber'in onu Mekke'ye emir ve muallim olarak tayin etmesiydi⁶⁰.

Muaz'ın bir gün kendi mahallesinde yatsı namazını kıldırırken Bakara suresini okuması üzerine, ziraatla uğraştıkları için yorgun düşen cemaatten bazıları onu Hz. Peygamber'e şikâyet etmiş ve Resulullah, “*Sen fitne mi çıkarmak istiyorsun?*” diyerek namazı daha kısa surelerle kıldırmasını istemişti⁶¹. Muaz, aşırı cömert, hatta eli açık birisidir. Öyle ki, bir ara borçlarını ödeyemeyecek duruma bile düşmüş⁶² ve Allah Resulü hacr uygulayarak, borçlarını ödeyebilmek için mallarını biraz da açık artırma usulüyle satışa çıkarmıştı⁶³. O zaman da imdadına Yemen valiliği yetişir.

Tebûk Sefer'ine de katıldıktan sonra hicretin 9. senesinde Hz. Peygamber Muaz'ı, Müslüman olmak istediklerini bildiren Yemen halkına muallim, elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla gönderir⁶⁴. Üstelik henüz 27 yaşındaki genç Muaz, aynı bölgeye kendisiyle birlikte tayin olunan diğer dört vali heyetinin başkanı olarak belir-

Târîhu'l-kebir, Nşr. Muhammed Abdulmuhit Hân, Haydarâbâd ts., II, 167; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 119; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *es-Sünen*, İstanbul 1992, Menâkub, 32; İbn Sa'd, II, 347, 350; Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 29.

⁵⁷ Mercii, Erdoğan, ‘*Hazine*dar’, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 141.

⁵⁸ İbn Sa'd, II, 266, 269; Taberânî, *el-Kebîr*, X, 60, XX, 34.

⁵⁹ İbn Hişâm, II, 106; İbn Sa'd, III, 584; Vâkıdî, III, 1003; İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 427.

⁶⁰ İbn Sa'd, II, 265; Vâkıdî, III, 959; İbn Hişâm, II, 500; İbn Hıbbân, Muhammed el-Büstî, *es-Sîratü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, Thk. Seyyid Aziz Bey, III. Baskı, Beyrut 1417, I, 359.

⁶¹ Tayâlisî, I, 413; Abdurrazzâk, II, 365; İbn Hanbel, XIX, 272; Buhârî, Ezan, 60, Edeb, 74; Müslim, Şalât, 178-179; Ebû Dâvûd, Şalât, 123, 124.

⁶² Yemene gönderiliş gerekçelerinden birisi de bu ekonomik durumu olmuş ve hatta *Allah'ın malı için ilk hicret eden* unvanını bile almıştır. Bkz. Abdurrazzâk, VIII, 267; İbn Sa'd, III, 438; Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 30. Ayrıca bkz. Tahmâz, s. 13.

⁶³ Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *es-Sünen*, Thk. Abdullah Haşim Yemânî, Beyrut 1966, V, 413 (h. no: 4551); Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990, II, 67, IV, 11;

⁶⁴ İbn Sa'd, III, 438, VII, 272; Buhârî, Zekat, 1, 63, Meğâzî, 62, Ferâiz, 4; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 319.

lenir⁶⁵. Burada bulunduğu sırada ikinci evliliğini yapan Muaz b. Cebel, peygamberlik iddiasında bulunan ve kısa sürede Yemen'in birçok bölgesine hâkim olan Esved el-Ansî'nin üç ay içerisinde ortadan kaldırılmasında önemli rol oynar⁶⁶.

Bu baş döndürücü hayat Muaz'ın başını değil, ama bacıklarını sarsmış ve namazdaki tahiyat oturularını ancak ayaklarını uzatarak yapabilir hale gelmişti. Ne zaman ve hangi sebeple bacıklarının bükülmez hale geldiğine dair kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlayamadık. Yalnızca bir anekdot: *Muaz Yemene muallim olarak gönderildiğinde – haberin ravisi olan tâbiinin büyüklerinden Beşîr b. Yesâr dedi ki, o total birisiydi- Yemen'de insanlara namaz kıldırıldı ve ayaklarını uzatınca cemaat de onun gibi ayaklarını uzattılar. Namazdan sonra Muaz şöyle dedi: İlk namazınızı ben ne yaptysam aynısını yapmak suretiyle kılarak İyi yaptınız, fakat bir daha bunu tekrarlamayın. Çünkü ben namazda ayaklarımı rahatsız olduğum için uzattım*⁶⁷.”

⁶⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *et-Târîh*, Beyrut 1387, III, 121; Hamîdullah, Muhammed, *Mecmûati'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hulâfeti'r-râside*, VI. Baskı, Beyrut 1407, s. 222; Kandemir, 'Muaz b. Cebel', *DİA*, XXX, 338.

⁶⁶ İbn Asâkir, II, 485; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire 2006, II, 372; Kandemir, 'Muaz b. Cebel', *DİA*, XXX, 338.

⁶⁷ İbn Sa'd, III, 439, 585; Câhız, s. 327; İbn Kuteybe, s. 583. İbn Kuteybe, Muaz'ın biyografisinde diğer kaynaklar gibi onun fiziki özelliklerini sıralamış ve her hangi bir özürden bahsetmemiş, ama eserinin sonlarına doğru 'Topal Sahabiler' müstakil başlığı altında senetsiz olarak sunduğu liste içerisinde Muaz'a da yer vermiştir. Hem bu anekdotan ve hem de diğer bütün kaynaklardaki ortak bilgilerden hareketle Muaz'ın (ra) doğuştan değil de, yaralanma veya hastalık gibi sonradan oluşan bir ortopedik engelli olabileceği ya da yalnızca romatizma benzeri bir rahatsızlığının bulunabileceği kanaati akla gelmektedir. Örneğin Amr b. el-Cemûh (ra)'ın ortopedik engelli olduğuna ilişkin haberler son derece yaygın iken, bu sahâbi ile babalığı vasıtasıyla aynı mahallede yaşayan Muaz'ın özrüne ilişkin açık bir ifadenin bulunmaması dikkate değerdir. Şayet Muaz'ın (ra) engelliliği doğuştan ve ağır bir ortopedik engel olsaydı, gerek biyografilerinde gerekse gazve ve fetihlere ilişkin anlatımlarda mutlaka buna işaret edilirdi diye düşünüyoruz. Bir Sosyal bilimci gözüyle Ali Seyyar'ın kaleme aldığı engellilerle ilgili çalışmada da Muaz (ra) total bir sahâbi olarak yer almış, fakat her hangi bir kaynak belirtilmemiştir. Bünyamin Erul ile Saffet Sancaklı da konuya dair tebliğ ve makalelerinde yalnızca yukarıda bahsi geçen edebiyatçı Câhız'ın nakline dayanarak Muaz'ı total sahâbiler arasında saymışlardır. Bkz. Seyyar, s. 91; Erul, "Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi", s. 8; Sancaklı, "Hz. Peygamberin Engellilere Bakış Açısının Tespiti", s. 53. Abdulhamid Hamdân ise, İbn Kuteybe'nin *el-Meârifî* dışında hiçbir kaynakta Muaz'ın a'rac/ortopedik engelli olduğu bilgisine rastlamadığını ve İbn Kuteybe'nin bu konuda tek kaldığını ileri sürmüştür. Yani İbn Sa'd ve Câhız'ı görememiştir. Bkz. Hamdân, s. 16 (1 numaralı dipnot). Fakat Câhız'ın (s.19, 34), Ebû Talip ve Abdullah b. Cüd'ân ile birlikte Muaz'ı dönemin en meşhur ortopedik engellileri olarak göstermesi, doğuştan engellilik ihtimalini de akla getirmektedir. Netice olarak Muaz b. Cebel'in (ra) bacıklarından rahatsız olduğu, fakat

Yemen'deki görevini yaklaşık bir yıl sürdüren Muaz (ra), Resul-i Ekrem'in vefatından sonra kendi arzusuyla hicri 11 (632) yılında Medine'ye dönmüştür⁶⁸. Kur'an-ı Kerimin toplanması işini yürüten heyet içerisinde yer almış ve halifenin önemli konularda görüşüne müracaat ettiği birkaç kişiden birisi olmuştur. Hz. Ömer, fikhî meseleler için Muaz'a başvurulmasını salık verirdi. Bu arada devletin kendisine tevdi ettiği 'Medine civarındaki Müslümanların zekâtlarını toplama' görevini de yerine getirmiştir. Sahabeden ve tabînden pek çokları, hadis rivayeti konusunda son derece seçici davranan Muaz'dan hadis, fıkıh ve kıraat öğrenmiştir⁶⁹. Okuryazar olduğu, Hz. Peygamber'den yazdığı hadisleri ihtiva eden kendisine ait bir risale/sahife bulunmasından anlaşılmaktadır⁷⁰.

Hz. Ebû Bekir devrinin sonlarına doğru ise Suriye fetihlerine katılmak için halifeden izin talep ettiğinde Hz. Ömer, istişare heyetinde yer aldığından Muaz'ın bilgisine ihtiyaç duyulacağı gerekçeyle izin verilmemesini talep ettiyse de halife, şehit olmak isteyen kimseyi engellemeye hakkı olmadığını söyleyerek ona izin verir⁷¹. Muaz, Yermük ve Ecnâdeyn savaşlarıyla Dımaşk'ın fethinde bulunur ve hicri 13 yılından itibaren ömrünün sonuna kadar Şam bölgesinde kalır. Suriye ordusunun kumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrah veba salgınında vefat edince, ordunun başına Muaz b. Cebel getirilir. Aynı zamanda diğer sahâbîlerle birlikte Suriye'de muallim olarak görevlendirilir⁷².

Muaz b. Cebel 38 yaşındayken hicri 18/639 yılında Ürdün civarındaki Amvâs⁷³ taunu diye bilinen veba salgınında ailesiyle birlikte vefat etmiştir⁷⁴. Aynı salgında Muaz'ın çocuklarının da vefat ettikle-

bunun doğuştan mı, yoksa yaralanma veya hastalık gibi sonradan oluşan bir ortopedik engel mi, ya da yalnızca romatizma benzeri bir rahatsızlık mı olduğu vazıh değildir.

⁶⁸ Taberî, *et-Târîh*, III, 342; İbnü'l-Esîr, III, 495; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 485. İbnü'l-Esîr, Medîne'den gelen elçinin Hz. Peygamberin vefatını haber vermesi üzerine Muaz'ın döndüğünü bildirir ki, bu daha isabetli görünmektedir.

⁶⁹ Muaz b. Cebel Resul-i Ekrem'den 157 hadis rivayet etmiştir. Bunlardan ikisi *Şahîhaynda*, üçü sadece *Şahîh-i Buhârî*'de, biri sadece *Şahîh-i Müslim*'de bulunmaktadır. Rivayetleri toplu halde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almıştır. Bkz. İbn Hanbel, V, 227-248.

⁷⁰ İbn Hanbel, V, 228.

⁷¹ İbn Sa'd, II, 267, 271.

⁷² İbn Sa'd, II, 265, III, 441

⁷³ Bu salgında 25.000'e yakın insan ölmüştür. Bkz. Fayda, Mustafa, "Amvâs", *DİA*, İstanbul 1991, III, 100.

⁷⁴ İbn Sa'd, VII, 273; İbn Kuteybe, I, 601. Muaz'ın vefat yaşı hususunda bazı kaynaklarda 28 ile 68 arası farklı rivayetler mevcuttur (Mesela bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*,

ri ve bu yüzden neslinin devam etmediği bilgisi de tarihe not düşülmür⁷⁵.

4. Saadet asrının büyük fotoğrafında farklı bir engelli figürü olarak karşımıza çıkan Firâs b. Hâbis (ra) (ö.33/653) de, bacaklarından özürlüdür⁷⁶. Bu sıra dışı sahâbî, kel ve köse olduğu için *Akra'* lakabıyla tanınır ve Müslüman olur olmaz da Huneyn ile Tâif seferlerine iştirak eder.

Genç yaşında halkı içerisinde önemli bir itibar yakalamış ve cahiliye döneminde âdil bir hakem olarak tanınmıştı. Kavminden esir düşen bir grubun serbest bırakılması için Hz. Peygamber'e gönderilen elçi heyetine başkanlık yapan da, kavminden 70-80 kişilik bir heyeti Hz. Peygamber'in huzuruna getirerek onların Müslüman olmasına vesile olan da odur. Fakat yanında getirdiği o heyetle birlikte Mescidin dışından yüksek sesle Hz. Peygamber'e "*Ey Muhammed, dışarı çıksana! Benim övdüğüm kimse aziz, yerdiğim ise zelil olur*" demiş ve Allah Resulü'nün de "*Bu, sadece Allah'a mahsus-tur*" karşılığını vermesinden sonra Allah tarafından uyarılmıştır⁷⁷. Yine Hz. Peygamber'e hitaben "*Sizler çocuklarınızı öpüyorsunuz, bizler ise çocuklarımızı öpmeyiz! Benim on tane çocuğum var, hiçbiri ni de öpmemişimdir*" diyen de *Akra' b. Hâbis'tir*⁷⁸. Başka bir defasın-

146 | db

VII, 359; Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 30, 299). Ancak onun 18 yaşında Müslüman olduğu, 21 yaşında Bedir harbine iştirak ettiği ve h. 18 yılında genç bir yaşta vefat ettiği noktasında ittifaka yakın bilgiler söz konusudur. Bedir Harbi hicretin ikinci yılında vuku bulduğuna ve Muaz'ın bu sırada 21 yaşında olduğuna göre, Bedir Harbi ile Amvâs tâûnu (18/639) arasında geçen 17 yıllık süre eklendiğinde 38 yaş ortaya çıkmaktadır. Mezarı, bugün Ürdün sınırlarında bulunan İrbid vilâyetine bağlı Ağvârüşşimâliye kazasının Kusayr veya Muaz b. Cebel diye bilinen köyünde olup kabri üzerine küçük bir mescid ve türbe yaptırılmıştır. Bkz. İbn Batûta, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Rihle (Tuḥfet'ün-nuzzâr fi ğarâbi'l-emsâr ve acâibi'l-asfâr)*, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut ts., I, 45, 256; Muvaffakuddin, Ebû Muhammed b. Abdirrahman, *Mürşidü'z-züvâr ilâ kubûri'l-ebâr*, I. Baskı, Kahire 1415, I, 607.

⁷⁵ İbn Sa'd, VII, 273.

⁷⁶ el-Akra' b. el-Hâbis b. İ'kâl et-Temîmî, Mecûsî iken Mekke'nin fethinden hemen önce Müslüman olmuştur. Kalplerini İslâm'a ısındırmak için Hz. Peygamber'in ganimetlerden büyük pay ayırdığı şahıslar arasında yer alır. Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, II, 116, VII, 127; Câhız, s. 184, 516; İbn Kuteybe, s. 342, 579, 621; İbn Abdilber, I, 103, 245; İbnü'l-Esîr, I, 264 (T. No: 208), V, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 252-254; Kazancı, A. Lütfî, 'Akra b. Habis', *DİA*, İstanbul 1989, II, 285.

⁷⁷ Allah Resulüne, "Ey Muhammed, dışarı çıksana!" diye bağırانların başında *Akra'* vardı ve haklarında Hucurât, 49/4-5. ayetleri indi. Bkz. Buhârî, Tefsir, 294 (Hucurât Suresi); Tirmizî, Tefsir, 49; İbn Abdilber, I, 103.

⁷⁸ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65; Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 191. Buhârî aynı babta ilkinde açıkça *Akra'* ismiyle ve ikincisinde 'bir bedevi' şeklinde peş peşe iki ayrı rivayete yer verir. Şârihler de olayın kahramanın aynı kişi olduğundan bahsederler. Bkz.

da ise Uyeyne b. Hısn ile birlikte Hz. Peygamber'e gelmişler ve O'nun Suhayb, Bilal, Habbâb ve Ammâr (ra) gibi sosyal ve ekonomik açıdan toplumun en zayıflarıyla birlikte sohbet ettiğini görünce canları sıkılmış, kendileri gibi şerefli kimseler ile sıradan halkın bir arada oturmaması gerektiğini söyleyerek ayrıcalık talep etmişlerdi. Bu imtiyaz isteği üzerine de En'âm suresi 52-54. ayetler ile Kehf suresi 28. ayet nazil olmuştu⁷⁹.

Peygamber Mescidinin bir kenarına küçük abdestini yapan ve sahabenin üzerine yürümleri karşısında Allah Resulü'nün "*Bırakın adamı! İdrarın üzerine bir kova su döküverin. Ben size kolaylaştırıcı olarak gönderildim, zorlaştırıcı olarak değil!*" buyurduğu meşhur olayın kahramanı olan A'râbî de Akra' b. Hâbis'den başkası değildir⁸⁰. Hz. Peygamber haccın farz kılındığını sahabeye duyurunca, içlerinden birisi; "*Her yıl mı?*" sorusunu üç defa tekrar etmiş, Hz. Peygamber "*Eğer evet deseydim, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezsiniz*" buyurmuştur. Bu olaydaki o 'birisi' de yine kaynaklara, Akra' b. Hâbis olarak not edilmiştir⁸¹.

Akra' b. Hâbis (ra), Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte dinden dönenlerle yapılan bütün savaşlarda yer alarak irtidat olaylarının bastırılmasına önemli katkı sağlamıştır. Fakat Benû Temîm'in ele avuca sığmaz liderlerinden doğuştan ortopedik engelli ve sert mi-zaçlı Firâs b. Hâbis (ra) en büyük payeyi, komutanı olduğu ordunun Afganistan'ın Şibirgan/Cûzcân şehrini fethetmesiyle elde etmiştir.

5. Ortopedik engelli sahabiler, şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Toplumsal hayattaki görünürlüklerinin daha fazla olması nedeniyle bu sahabiler ön plana çıkmıştır. Mesela babasıyla birlikte katıldığı Yemâme savaşlarında hem babasını şehit veren hem de bir

İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, *Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Ebû Temim Yasir, Riyad 2003, IX, 211; İbn Hacer, Muhammed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr. Muhibbüddin Hatib, Beyrût 1379, X, 430.

⁷⁹ İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Thk. M. F. Abdülbakî, İstanbul 1981, Zühd, 7; Taberânî, *el-Kebîr*, IV, 87; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Burdûnî- İbrahim Atfîş, II. Baskı, Kahire 1964, VI, 432, 433. Hadisin isnadı sahihtir.

⁸⁰ Buhârî, Vudû, 60; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 254, 323, 324; Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn, *Umdetü'l-kârî şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts., III, 125.

⁸¹ Buhârî, İtisâm, 4; Müslim, Hac, 412, Fedâil, 130; Ebu Dâvûd, Menâsik, 1; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed, *es-Sünen*, Thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 1411, Hac, 1; İbn Mâce, Menâsik, 2; İbn Hanbel, II, 508. Ayrıca bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhayiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerh Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, II. Baskı, Beyrut 1392, IX, 101; Aynî, IX, 122.

kolunu kaybeden, buna rağmen evine kapanmayıp, kalan ömrünü de harp meydanlarında geçiren, nihayet Yermük Savaşında da şehit olan Amr b. Tufeyl (ö. 15/636)⁸² de üç dört yıl özürlü yaşamak durumunda kalmıştır.

Mekke'nin fethinden sonra topal bacağıyla Medîne'ye hicret ettiğini söyleyen ve Hz. Peygamber'in '*Fetihten sonra hicret yoktur*' sözünün muhatabı olan Mücâlid b. Mes'ûd⁸³ da bir başka engelli sahabidir. İki bacağı da engelli olan ve iyileşmesi için Hz. Peygamber'den dua isteyen Sâbit b. Yezîd⁸⁴ ile Bedir'de Ebû Cehil'i öldürdüğü için Uhud savaşında Ebû Cehil'in oğlu tarafından kolu koparıldıktan sonra köşesine çekilen Muaz b. Amr (ö. 25/645)⁸⁵ ise, engellilerin hayatında farklı birer renktirler. 25 Yaşında iştirak ettiği Uhud'da Hz. Peygamber'i korurken aldığı yara neticesinde kolu çolak kalan ve ömrünün sonuna kadar 40 yıl çolak yaşayan aşere-i mübeşşere ehli ve cömertliğiyle nam salmış Talha b. Ubeydullah da (ö. 36/656)⁸⁶, saadet asrının bir başka engelli simasıdır.

148 | db

Engelli sahabe arasında, akabe biatlarına katılan iki kadından birisi olan ve Uhud savaşında pek çok erkeğin kaçtığı sırada Hz. Peygamber'i korurken kolu kopan, fakat çolak koluna rağmen hiç bir savaştan da geri kalmayan Ümmü Umâra Nesîbe binti Ka'b da vardır⁸⁷.

Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib ile Abdullah b. Cüd'ân gibi İslam'ı kabul etmeyen ortopedik engelli insanlara da kaynaklarda yer verilir⁸⁸. Sırf boylarının kısalığı ve bacaklarının inceliği sebebiyle bazı çalışmalarda ortopedik engelli sahabe olarak zikredilen Abdullah b. Mes'ûd ve Berâ b. Mâlik gibi sahabîlerin bu kategoride değerlendirilmesinin doğru olmayacağını belirtmekte fayda vardır.

⁸² İbn Kuteybe, s. 583; Biyografisi için bkz. Çakan, İsmail Lütfi, 'Amr b. Tufeyl', *DİA*, İstanbul 1991, III, 93.

⁸³ İbn Sa'd, VII, 22; İbn Kuteybe, s. 583; İbnü'l-Esîr, V, 58.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, I, 459; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 514.

⁸⁵ Biyografisi için bkz. İbn Abdilberr, III, 1410 (T. no: 2422); İbnü'l-Esîr, V, 194 (T. no: 4969), V, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 113 (T. no: 8069). Babasını da yine Uhud'da şehit veren Muaz b. Amr'ı Hz. Peygamber 'Muaz ne güzel adam!' şeklinde övmüştür. Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, Thk. Sümeyr b. Emin ez-Zührî, I. Baskı, Riyad 1998, s. 173 (h. no: 337); İbn Hanbel, II, 419; Tirmizî, *Menâkub*, 32.

⁸⁶ İbn Abdilberr, II, 764 (T. no: 1279); İbnü'l-Esîr, III, 84 (T. no: 2627); İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 430 (T. no: 4286).

⁸⁷ İbn Sa'd, VIII, 303; İbn Abdilberr, IV, 1980 (T. no: 4190); İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 441 (T. no: 12182)

⁸⁸ İbn Kuteybe, s. 583.

B. Görme ve İşitme Engelliler

1. Gözlerini doğuştan mı yoksa küçük yaşta geçirdiği bir hastalık nedeniyle mi kaybettiği belli olmayan İbn Ümmi Mektûm (ö. 15/636), Hz. Hatîce'nin dayısının oğlu ve ilk Müslümanlardandır⁸⁹. Henüz İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in Mekke'nin ileri gelenlerini İslam'a davet ettiği bir sırada, Allah Resulü'nün yanına gelerek kendisine de İslam'ı anlatmasını istemiş ve Resul-i Ekrem'in bu davranış karşısında hoşnutsuzluk göstermesi üzerine de Allah tarafından kendisini uyaran ayetler nazil olmuştur⁹⁰.

Mus'ab b. Umeyr ile birlikte Medine'ye ilk hicret eden kişi olup, orada halka Kur'an öğretmekle meşgul oldu. Bir süre Suffe'de kaldı ve Hz. Bilal'in yanında Allah Resulü'ne müezzinlik yaptı. Sonra Mescidin uzağında bir eve taşındı, üstelik yolu da güvenli değildi ve görevlisi de olduğu Peygamber Mescidine gelip gitmekte zorlanıyordu. Kendisini elinden tutup getirecek birilerini her zaman bulamadığını söyleyerek, namazları evinde kılmak için izin istedi. Fakat Hz. Peygamber, okunan ezanı duyup duymadığını sordu ve 'Ezanı işitiyorum' cevabını alınca, "Öyleyse gel!"⁹¹ buyurarak namazları evinde kılmasına izin vermedi⁹². Bunun üzerine başka bir çare aradı ve bir gün kendisine bir köpek satın aldı. Artık görev yerine onun rehberliğinde gidip gelmeye başladı. Fakat av ve koruma maksadı dışında köpek beslemeyi yasaklayınca Hz. Peygamber, tekrar huzura çıkarak, rehber amaçlı beslediği köpeğine müsaade istedi ve o müsaadeyi de aldı⁹³.

⁸⁹ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, IV, 154-159; İbn Abdilberr, III, 997-98 (T. no: 1669), III, 1198 (T. no: 1946); İbnü'l-Esir, IV, 251 (T. no: 4011), V, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 494-95, (T. no: 5780); Aydınlı, Abdullah, 'İbn Ümmi Mektûm', *DİA*, İstanbul 1999, XX, 434-5. İbn Ümmi Mektûm'a Medineli alimler Abdullah, Iraklılar ve hadisçiler ise Amr demektedirler. Tabakat yazarları bile bu ikilem içerisinde.

⁹⁰ Abese, 80/1-4. Daha sonra Hz. Peygamberin İbn Ümmi Mektûm'a iltifat edip ikramda bulunduğu ve, "Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!" diye hitap ettiği bilinmektedir. Bkz. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidit-tenzil*, III. Baskı, Beyrut 1407, IV, 701; Kurtubî, XIX, 213; Zeylaî, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf, *Tahrîcî ehâdisi'l-Keşşâf*, Thk. Abdullah b. Abdirrahman, I. Baskı, Riyad 1414, IV, 155.

⁹¹ Muslim, Mesâcid, 255; Ebû Dâvûd, Salât 42, 47; Nesâî, İmâme, 50; İbn Hanbel, III, 423; Dârakutnî, II, 221 (Salat, 59, h. no: 1430).

⁹² Bir rivayette 'sürünerek de olsa' ifadesi yer alır. Bkz. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet, *Mu'cemül-evsat*, Thk. Târik b. Avadullah, Kahire 1415, IV, 107 (h. no: 3726)

⁹³ İbn Hanbel, III, 326; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *el-Müsned*, Thk. Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Dımaşk 1984, III, 339 (h. no: 1804), IV, 56 (h. no: 2072).

Hız. Peygamber, çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığında tam on üç defa, namaz kıldırmak üzere vekâleti İbn Ümmi Mektûm'a bırakmıştı. Bir taraftan imam-hatiplik görevini yapıyor, bir taraftan da adeta Kur'an Kursu haline getirdiği evinde Kur'an öğretiyordu⁹⁴. Gerçi engellilere savaşımlara katılmama müsaadesi verilmişti⁹⁵, ama şehitliğin kadrini bildiğinden Abdullah'ın yüreği askerlik için yanıp tutuşuyordu. Onun dualarının ve gönlünün hep cephede olduğunun farkında olan Hız. Peygamber Tebük seferi yolunda şöyle buyurmuştu: "Medine'de öyle insanlar kaldı ki, geçtiğimiz her bir dere ve tepede onlar da bizimle beraberdi. Onları mazeretleri alıyordu⁹⁶." Fakat sefer dönüşü "Müminlerden oturanlarla, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz⁹⁷" ayeti nazil olduğunda Abdullah b. Ümmi Mektûm Hız. Peygamber'e gelerek görme engelli olduğu için savaşımlara katılmadığını söylemiş ve bunun üzerine mezkûr ayetin "özü/engeli olmaksızın" kısmı indirilmiştir⁹⁸. Yine de 'cihada gidenlerin geride kalanlardan üstün olduğu' ifadesini bir türlü zihninden çıkaramaz ve o günden sonra bütün savaşımlara katılacağını ilan ederek sancağın kendisine verilmesini ister. Nitekim İbn Ümmi Mektûm, zırhlar içerisinde ve elinde siyah bir sancakla şehit düşünceye değin Kâdisiye Savaşında çarpışır⁹⁹.

150| db

2. Medine merkezine 4-5 km uzaklıktaki Salim oğulları mahallesinde oturan İtbân b. Mâlik (ö. 50/670)¹⁰⁰, evli ve çocuk sahibidir¹⁰¹. Kardeşlik projesinde Hız. Ömer'i misafir etmiş, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmış, fakat Uhud'tan sonra zaten zayıf olan gözleri tamamen görmez hale gelmiştir.

⁹⁴ Nitekim İbn Ümmi Mektûm'un evi "Dârü'l-kurrâ" diye şöret bulmuştur. Bkz. İbn Sa'd, IV, 155; İbn Abdilberr, III, 997.

⁹⁵ Fetih, 48/17.

⁹⁶ Buhârî, Meğâzi, 90, Cihad, 35.

⁹⁷ Nisâ, 4/95.

⁹⁸ Bkz. Buhârî, Tefsîr, 18, Cihad, 31; Müslim, İmara, 141; Ebû Davud, Cihad, 20; Tirmizî, Cihad, 1, Tefsîr, 5; Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, Thk. Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Sudi Arabistan 2000, Cihad 28. Başka bir rivayete göre ise Nisa suresi 95. ayet, Bedir savaşına katılanlarla katılmayanların durumuyla ilgili olup, ayetin ayetin ilgili kısmının nüzul sebebi yine âmâ olan Abd b. Cahş ile İbn Ümmi Mektûm'dur. Bkz. Tirmizî, Tefsîr, 5.

⁹⁹ Savaşta ağır yaralandığı ve bu yaralar yüzünden Medine'de vefat ettiği rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, IV, 160-61.

¹⁰⁰ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, III, 415-16; İbn Abdilberr, III, 1236 (T. no: 2019), III, 1198 (T. no: 1946); İbnü'l-Esir, III, 551 (T. no: 3541); İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 358-59, (T. no: 5412); Çakın, Kamil, 'İtbân b. Mâlik', *DLA*, İstanbul 2001, XXVII, 454.

¹⁰¹ Biyografilerinde çocuk sayısı belirtilmemekle birlikte, farklı vesilelerle onun Abdurrahman ve Abdullah adında iki oğlunun ismi geçmektedir. Bkz. İbn Sa'd, VIII, 280; İbnü'l-Esir, III, 305; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 141.

Hayatı boyunca mahallesindeki mescitte imamlık yapan İtbân (ra), gözleri tamamen görme kabiliyetini kaybedince Hz. Peygamber'e gelmiş ve mescitle evi arasında bulunan vadinin yağmurlu havalarda kendisini zorladığından bahisle evinin bir köşesinde namaz kılması ricasında bulunmuştu. Allah Resulü de bu rica üzerine yanına Ebû Bekir'i de alarak İtbân'ın evine gidip iki rekât namaz kıldırması, ikram edilen etli yemekleri yemişti¹⁰². Daha sonraları da Hz. Peygamber Kuba'ya giderken ona misafir olur, halini hatırını sorardı. Resul-i Ekrem'in namaz kıldırıldığı yeri mescit kabul eden İtbân, burada bir yandan ömrünün son demlerine kadar imamlık görevini sürdürmüş, diğer yandan da öğretmenlik yapmıştır.

3. Doğuştan görme engelli olan Ebû Ahmed Abd b. Cahş'ın (ö. 20/642)¹⁰³, bu haliyle tek başına bütün Mekke'yi dolaştığı nakledilir. Aynı zamanda şair olan bu sahabi, Ebû Süfyân'ın kızı Fera'a ile evlenerek abisiyle bacanak olmuş, künyesinden de anlaşılacağı üzere bu evlilikten çocukları da dünyaya gelmişti.

Allah Resulü'nün halasının oğlu olan Abd (ra), Hz. Peygamber'in davetini duyar duymaz Müslüman olur. Ağabeyleri Abdullah ve Ubeydullah ile ablası Zeynep hep beraber ailecek Habeşistan'a hicret ederler, fakat Ubeydullah Hristiyanlığı seçerek orada kalır. Allah Resulü'nün bu hala çocukları, yanlarına Ubeydullah'ın hanımı Ebû Süfyân kızı Ümmü Habîbe'yi de alarak Mekke'ye dönerler. Dönüşte Hz. Peygamber Ümmü Habîbe ile evlenerek bir nebze olsun aileyi ferahlatır, bu arada Abd ile de bacanak olurlar. Fakat kayın-peder Ebû Süfyân aileye dirlik vermez ve Medine'ye gitmek üzere tekrar yollara düşerler.

Cahş ailesi, Medine'ye ilk hicret eden ailelerden olup hep birlikte Mübeşşir b. Abdilmünzir'in evine konarlar. Ebû Ahmed Abd (ra), abisi Abdullah ile birlikte Bedir savaşına da iştirak eder. Gün gelir kardeşleri Zeynep (ra), Hz. Peygamber'le evlenir ve daha önce bacanak olmuşken bu kez de kayın birader oluverir Allah Resulü'ne. Abisi Abdullah ise, aynen dayısı Hz. Hamza gibi işkenceyle şehit

¹⁰² Buhârî, Ezan, 40, Teheccud, 36; Müslim, İman, 55; İbn Hanbel, IV, 43-44, V, 449-450; Mâlik, İbn Enes, *el-Muvatta*, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zami, Beyrut 2004, Kasru's-Salât, 24 (86).

¹⁰³ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, III, 66, IV, 76; İbn Abdilberr, IV, 1593 (T. no: 2831); İbnü'l-Esir, III, 508 (T. no: 3439); İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 5, (T. no: 9505).

edilir Uhud'da ve aynı kabre defnedilir. Abd (ra) ise hicretin 20. yılında vefat eder ve aileden geriye yalnızca Hz. Zeynep kalır¹⁰⁴.

4. Şüphesiz sahabe arasında, ilk Müslümanlardan Ebû Huzeyfe b. Utbe¹⁰⁵ ile Basra ve Kûfe valiliği yapan Semûra b. Cündüb¹⁰⁶ gibi hafif görme engelliler de vardı¹⁰⁷. Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip, amcası Abbas, amcaoğlu Abdullah b. Abbas¹⁰⁸ ve Ka'b b. Mâlik¹⁰⁹ ise, görme yeteneklerini ömürlerinin sonlarına doğru kaybetmişlerdir¹¹⁰. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın (ra) gözleri de hayatının sonlarına doğru görmez olmuştu¹¹¹. Hz. Peygamber'in son dönemlerinde Müslüman olan Abîde b. Kays es-Selmânî'nin de ahir ömründe işitme ve görme engelli durumuna düştüğü kaynaklarda yer alır¹¹².

Altmış yaşlarında Müslüman olup bir asırdan fazla yaşayan ve şiirleriyle Müslümanlara çok büyük destek sağlayan dev şair Hassân

¹⁰⁴ Açikel'in (s. 13) ve Seyyar'ın (s. 197-205) çalışmalarında, Abd b. Cahş ismi Abdullah b. Cahş şeklinde ifade edilmiştir. Seyyar, görme engelli sahabe sıfatıyla Abdullah b. Cahş'in hayatını uzunca anlatmış, fakat görme engeliyle ilgili her hangi bir ifade serdetmemiştir. Açikel ise, "İbn Abdilberr, II, 263-6; İbn Hacer, İsbâbe, II, 279; Seyyar, Yıldızlar Engel Tanımaz, 197-205" şeklinde kaynak göstermiştir. Fakat ne sözü edilen bu kaynaklarda ne başka yerde Abdullah b. Cahş'in görme engelli olduğuna dair bir ifade vardır. Bünyamin Erul'a ait 'Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi' isimli makalede de (s. 9) aynı hata söz konusudur, fakat hatanın sebebi, Tirmizî'nin Nisâ suresi 95. ayetin nüzul sebebine ilişkin naklettiği hadisten kaynaklanmaktadır. Zira mevcut Tirmizî nüshalarında Abd b. Cahş ismi sehven Abdullah b. Cahş şeklinde yazılmıştır (Tirmizî, Tefsir, 5). İsmi tashihi için bkz. Taberî, *Tefsîr*, IX, 92; Aynî, XVIII, 187; İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl*, Thk. Abdulkadir el-Arnâvût, I. Baskı, Beyrut 1969-1972, II, 100 (H. no: 580), Abdulkadir el-Arnâvût'un dipnotu.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, III, 61-62; İbn Kuteybe, s. 584.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, VI, 109, VII, 35; İbn Kuteybe, s. 305, 584; İbnü'l-Esîr, II, 554 (T. no: 2242); İbn Hacer, *el-İsbâbe*, III, 150 (T. no: 3488).

¹⁰⁷ Bu iki sahabinin engelleri, şaşılıktı.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, s. 589.

¹⁰⁹ Buhârî, Meğâzî, 79; İbn Hanbel, III, 456-59; İbn Kuteybe, s. 588; İbn Abdilberr, III, 1324 (T. no: 2205). Ka'b'ın (ra) ilerlemiş yaşına ve gözlerini tamamen kaybetmiş olmasına rağmen, çocuklarının rehberliğinde camiye gidip geldiği kaynaklarda yer alır. Bkz. İbn Mâce, İkâme, 78.

¹¹⁰ İbn Kuteybe, ahir ömürlerinde görme yetisini yitiren sahabenin isimlerini şu şekilde zikreder. Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, Berâ b. Âzib, Câbir b. Abdullah, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ebî Evfâ, Mâlik b. Rabîa. Bkz. İbn Kuteybe, s. 241, 243, 272, 588-589.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, VII, 7 (T. no: 6705).

¹¹² Bkz. İbn Sa'd, VI, 152; İbn Kuteybe, s. 425, 579, 584.

b. Sâbit de, bütün bir ömrünü bir kolu çolak ve son çeyreğini de gözlerinden yoksun olarak geçirenlerdendir¹¹³.

Altmış yedi yaşında Müslüman olan ve aynı yıl gözlerinden birini Tâif seferinde ve diğerini de oğlunun komutanlığında gerçekleşen Yermuk savaşında kaybeden Allah Resulü'nün kayınpederi Ebû Süfyân, yirmi yıldan fazla görme engelli olarak yaşamış ve Hz. Peygamber döneminde valilik ile Ebû Bekir devrinde zekât memurluğu gibi görevlerde bulunmuştur¹¹⁴.

Görme engelli sahabenin tamamını burada saymak elbette mümkün değildir ve üstelik bu yazının böyle bir hedefi de yoktur. Girişte de ifade edildiği gibi burada, hayatın normal seyri içerisinde engellilerin yaşam biçimlerinden hareketle 'model toplum' un kodları belirlenmeye çalışılmaktadır.

C. Diğer Engelli Gruplar

1. Müslümanlığını ilân eden ilk yedi kişiden birisi olan ve Hz. Peygamber'le birlikte bütün savaşlarda yer alan Yemen asıllı Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ise farklı bir engellidir¹¹⁵. Ammâr, Hz. Ebû Bekir devrindeki Yemâme Savaşı'nda kaybettiği bir kulağına aldırmaksızın dağılmak üzere olan İslâm ordusunu yeniden toparlamıştı¹¹⁶. Bir kulağını harp meydanında bırakan Ammâr, Hz. Ömer devrinde Kûfe'ye vali olarak gönderilir ve orada Nihâvend ile Hûzistan savaşlarına öncülük eder. Hz. Osman'ın bazı icraatlarına muhalefet eden¹¹⁷ ve buna rağmen halife tarafından Mısır'a müfettiş olarak gönderilen Ammâr (ra), Cemel ve Sıffîn'de Hz. Ali'nin yanında kumandan olarak savaşırken doksan üç yaşlarında şehit edilmiştir.

¹¹³ Biyografisi için bkz. İbn Kuteybe, s. 251, 312-13, 588; İbn Abdilberr, I, 341-51; İbnü'l-Esîr, II, 6 (T. no: 1153); İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 55-57, (T. no: 1709). (T. no: 507). Hassân'ın yarısı cahiliye ve yarısı da İslami dönemde olmak üzere yüz yirmi yıl yaşadığı konusunda ihtilaf bulunmadığını kaynaklar kaydeder. Bkz. İbn Kuteybe, s. 312; İbn Abdilberr, I, 251.

¹¹⁴ İbn Kuteybe, s. 587; İbn Abdilberr, II, 714 (T. no: 1206), IV, 1680 (T. no: 3005); İbnü'l-Esîr, III, 9 (T. no: 2486); İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 334.

¹¹⁵ İbn Kuteybe'nin (s. 584), kulağı olmayan tek sahabi olarak yer verdiği Ammar b. Yasir'in Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, III, 186-200; İbn Abdilberr, III, 1135-1141 (T. no: 1863); İbnü'l-Esîr, IV, 122 (T. no: 3084); Fayda, Mustafa, 'Ammar b. Yasir', *DİA*, İstanbul 1991, III, 75.

¹¹⁶ İbn Sa'd, III, 192; İbn Abdilberr, III, 1136; İbnü'l-Esîr, IV, 122.

¹¹⁷ Ümeyye oğullarının iş başına getirilmesi ve Ebû Zer el-Gıfârî'nin Rebeze'ye sürgüne gönderilmesi gibi. Hz. Osman da Ammar'a, Abdullah b. Mesud'un cenaze namazını kendisini beklemeden kıldıracağı için de kızmıştır.

2. Habbân b. Munkız, Uhud savaşına da sonraki savaflara da katılmış, evli barklı Medineli bir sahabidir. Hatta torunu Muhammed b. Yahya, İmam Malikin hocasıdır. Hz. Osman devrinde vefat ettiği kaydedilir¹¹⁸.

Katıldığı savaflardan birisinde midir, yoksa sivil hayatta mıdır bilinmez, başına gelen sert bir cisim sonucu beyin sarsıntısı geçirmiş ve bu sarsıntı hem beyninde hem de gözlerinde ve dilinde kalıcı hasarlar bırakmıştı. Akli muvazenesi bozulmuş, dili kaymış ve gözleri de iyi görmez olmuştu. Habban buna rağmen ticaretle uğraşır ve çoğunlukla aldansa da çarşı pazar dolaşmaya devam eder. Bir gün Habban'ın ailesi Hz. Peygamber'e başvurup onun hacrini, yani alışverişten menedilmesini isterler. Allah Resulü (sav) Habban'ı (ra) çağırır ve alışverişten uzak durmasını söyler. Fakat Habban "Ey Allah'ın Elçisi! Ben ticaret yapmadan duramam ki!" deyince, Hz. Peygamber "O halde alışveriş yapacağın zaman, 'aldatmak yok!' diye karşı tarafa söyle" buyur¹¹⁹. Hz. Peygamber bununla da yetinmez ve şu telkinde bulunur: "Bak, sen satın aldığın her malda üç gün muhayyersin. Eğer o maldan memnun olursan ne âlâ; yok eğer beğenmezsen sahibine geri veriver¹²⁰." Artık hem Habbân hem de ailesi rahattır ve dilediği gibi alışveriş yapar. Olayı duyan herkes de 'Bu adamı aldatmayın, çünkü beğenmediği alışverişini üç gün zarfında bozma hakkı vardır' duyarlılığıyla hareket etmeye başlarlar¹²¹.

3. İlk Müslümanlardan Muaykîb b. Ebî Fâtıma (ö. 40/660), okuma yazması olan ve bu niteliğiyle Hz. Peygamber'e resmi yazışmalarda, özellikle de diplomatik ilişkilerde kâtiplik ve mühürdarlık yapan bir zattır. Aynı görevi ilk üç halife döneminde de sürdürür. Ayrıca hazineden sorumlu memur olarak da görev yapar. Ne ki Muaykîb, Hz. Ömer döneminde cüzzam hastalığına yakalanır. Halife Ömer onunla bizzat ilgilenir ve Yemen'den getirttiği iki doktorun uyguladığı tedavi sayesinde Muaykîb (ra) iyileşerek görevine devam eder¹²².

¹¹⁸ Biyografisi için bkz. İbnü'l-Esîr, I, 666 (T. no: 1025); İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 10 (T. no: 1559).

¹¹⁹ Buhârî, Büyû', 34, 48; Müslim, Büyû', 48; Ebû Dâvûd, Büyû', 68.

¹²⁰ Nesâî, Büyû', 10; İbn Mâce, Ahkâm, 24; Dârakutî, IV, 6-10 (H. no: 3007-11)Hâkim, II, 26 (h. no: 2201).

¹²¹ Dârakutî, IV, 10 (H. no: 3011).

¹²² Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, IV, 87-89 (T. no: 368); İbn Kuteybe, s. 316; İbn Abdilberr, IV, 1478-79 (T. no: 2559); İbnü'l-Esîr, V, 231 (T. no: 5058); İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 153 (T. no: 8182); Şenel, Abdulkadir, 'Muaykib b. Ebî Fâtıma', *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 338.

4. İmrân b. Husayn (ö. 52/672), midesi su topladığından otuz yıl kronik hasta olarak yaşamış, zamanın şartlarına göre midesinden operasyon geçirip yağları alınmış ve yatağında yatamaz hale geldiğinden kendisi için yapılan özel bir yatakta ömrünü tamamlamıştır. Buna rağmen ahabın en şık giyinenlerindedir. Şıklığının sebebini soranlara da Hz. Peygamber'in "Allah, verdiği nimetleri kulunun üzerinde görmekten hoşlanır"¹²³ sözünü hatırlatmıştır. Ayrıyeten basur rahatsızlığı da vardı. Namaz kılmakta zorlanır hale gelince de Allah Resulü'ne başvurmuş ve Hz. Peygamber kendisine şöyle demiştir: "Namazı ayakta kıl, eğer buna gücün yetmezse oturarak, yine gücün yetmezse yan tarafına yaslanarak kıl"¹²⁴.

Önceleri tedaviyi reddetmiş, fakat daha sonra kabul etmiştir. Ziyaretine gelenler, gördükleri manzaraya dayanamadıklarını söyleyip sık gelemedikleri için özür dilemeleri karşısında "Benim için sağlık ve hastalıktan hangisi Allah'ın hoşuna giderse, benim hoşuma giden de odur!" der ve hasta halinden şikâyetle bulunmazdı. İmrân (ra) hasta haliyle Basra'ya önce öğretmen, daha sonra da kadı olarak görevlendirilir. Adil bir kadılık yapamadığı yönünde gelen itirazlar üzerine görevinden istifa ettikten sonra ise, ömrünün sonuna kadar Basra mescidinde öğrenci okutmuştur¹²⁵.

5. Bedir ehlinden Zâhir b. Harâm (ra), geçirdiği bir hastalığın kalıntısı olsa gerek, bazı bedensel kusurlara (demîm) sahipti. Bu yüzden topluma katılmaktan çekinmiş ve çölde yaşamayı tercih etmişti. Çiftçilik yapar ve yetiştirdiği ürünleri Medine pazarında satardı. Şehre her gelişinde, en güzel sebze ve meyvelerden bir paket yapar ve Allah Resulü'ne takdim ederdi. Hz. Peygamber de kendisini çok sever, ona 'Zâhir bizim çölümüz, biz de onun şehriyiz' şeklinde sürekli iltifatlar eder, bazen de pazardaki alışverişlerinde Zâhir'e yardımcı olurdu. Hatta bir gün Zâhir, Medine pazarında ürünleri satarken, Hz. Peygamber sessizce gelip Zâhir'in gözlerini kapatır ve: "Bu köle satılıktır; almak isteyen var mı?" diye seslenir. Gayet mahcup ve mahzun bir edayla Zâhir: "Ey Allah'ın Elçisi! Vallahi benim gibi değersiz bir köleye kimse kuruş vermez!" deyince, Hz.

¹²³ İbn Hanbel, IV, 438.

¹²⁴ Bkz. Buhârî, Taksîr, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 175; Tirmizî, Salât, 274; İbn Mâce, İkâme, 139. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 155; Aynî, VII, 158.

¹²⁵ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, IV, 215 (T. no: 472); İbn Kuteybe, s. 309; İbn Abdilberr, III, 1208 (T. no: 1969); İbnü'l-Esîr, IV, 269 (T. no: 4048); İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 584 (T. no: 6020); Yardım, Ali, 'İmran b. Husayn', *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 232-33.

Peygamber: “Hayır! Sen, hiç de değersiz değilsin! Aksine Allah katında çok kıymetlisin!” buyurur¹²⁶.

6. Müslüman olduğunu ilk ilan edenlerden Habbâb b. el-Eret (ö. 37/657)¹²⁷, okuma yazma bildiği için nazil olan ayetleri bazı Müslümanlara öğretirdi. Hatta bu amaçla Hz. Ömer’in kız kardeşi Fâtıma’nın evinde bulunduğu bir sırada Ömer içeriye girmiş ve Müslüman olmak istediğini bildirince de Habbâb ona Hz. Peygamber’in gizlendiği yeri haber vermişti. Çok iyi bir demirci ustası olan Habbâb (ra), köle olduğu için Bilâl-i Habeşî ve Ammâr ile birlikte bin bir türlü eziyete maruz kalmış ve bu acı hayat onun vücudunda bir takım yanıklar ve lekeler bırakmıştı¹²⁸. Yapılan işkenceler yetmiş gibi¹²⁹, bir de göz nuru ve alın teriyle yaptığı kılıçların parasını alamadığından geçim sıkıntısı içerisindeydi¹³⁰.

Habbâb (ra), Medine’ye hicret yolu açılınca hemen yollara düşmüş ve bekâr Müslümanlarla birlikte iki yıl kadar Külsüm b. Hidm’in evinde misafir olmuştur. Bedir başta olmak üzere bütün savaşlara katılmış, bu arada evlenmiş ve çocukları dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra Kûfe’ye yerleşmiş ve Irak seferlerine katılmıştır. Fakat yılların birikimi Habbâb’ın vücudunda ağır bir hastalığa dönüşmüş, başvurduğu tedaviler de fayda verince, “Allah Resulü yasaklamamış olsaydı, Rabbinden çektiğim bu acılar yüzünden canımı almasını isteyeceğim” demiştir. En büyük üzüntüsü ise, sırf dünya ve ahiret saadeti için katlandığı onca işken-

¹²⁶ İbn Hanbel, III, 161; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru İhyâit-Türâs, Beyrut ts., s. 143; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *el-Müsned (el-Bahrü'z-zahhâr)*, Thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah- Adil b. Sa'd, I. Baskı, Medine 1998-2009, XIII, 319 (h. no: 6922); Ebû Ya'lâ, VI, 174; Taberânî, *el-Kebîr*, V, 274 (h. no: 5310); İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî, *es-Sahîh*, Thk. Şuayb el-Arnâvut, I. Baskı, Beyrut 1998, XIII, 107; İbn Abdilberr, II, 509 (T. no: 804); İbnü'l-Esîr, II, 302 (T. no: 1724); İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 452 (T. no: 2785).

¹²⁷ Biyografisi için bkz. İbn Sa'd, III, 121 (T. no: 43); İbn Kuteybe, s. 316-17; İbn Abdilberr, II, 437 (T. no: 628); İbnü'l-Esîr, II, 137 (T. no: 1407); İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 221 (T. no: 2215); Kandemir, Yaşar, 'Habbâb b. Eret', *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 340.

¹²⁸ Nitekim hilâfeti zamanında Hz. Ömer'i ziyarete giden Habbâb'a halife, “Yanuma gel, bu meclise Ammâr’ın dışında senden daha lâyık kimse yoktur” diye iltifat etmiş, Habbâb da yıllar sonra bile İzleri silinmeyen sırtındaki işkence kalıntılarını göstermişti. Bkz. İbn Sa'd, III, 122; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

¹²⁹ İşkenceler dayanılmaz bir boyuta gelince Habbâb, “Bize yardım istemeyecek, Allah'a bizim için dua etmeyecek misin, ey Allah'ın Elçisi?” demiş ve Hz. Peygamber sabır tavsiye ederek kendisini teselli etmişti. Bkz. Buhârî, İkrâh, 1, Menâkıbü'l-ensâr, 29.

¹³⁰ Sipariş üzerine yapıp teslim ettiği kılıcın parasını arkasız olduğu için Âs b. Vâil'den alamamış ve Âs'ın alaycı tavır üzerine Meryem Suresindeki 77-80. ayetler nazil olmuştu. Bkz. Buhârî, Tefsir, Meryem Suresi, 3, 4, 6, İcare, 15, Husumet, 10, Büyü', 29; Müslim, Sıfatü'l-Kiyâme, 35 (2795); Tirmizî, Tefsir, Meryem Suresi, (3161).

ce ve yoksulluğun karşılığının, fetihlerle birlikte kavuşulan mal ve servetle bu dünyada verilmiş olabileceği ve ahirette verilecek her hangi bir mükâfatın kalmamış olabileceği düşüncesi idi¹³¹. Kendisi altmış üç yaşlarında Kûfe'de vefat etmiş, oğlu ve hamile gelini ise Hariciler tarafından katledilmiştir.

7. Meşhur bir süvari olan Arfece b. Es'ad (ra), daha İslam gelmezden evvel gerçekleşen Külab Savaş'ında burnunu kaybetmiş, gümüşten yaptırdığı protez burnun koku yapması üzerine de Hz Peygamber, kendisine altından bir protez burun yaptırmasını tavsiye etmiştir¹³².

III. Hz. Peygamber'in Engellilerle İlişkilerinin Kodları

Henüz yirmili yaşlardayken Hz. Muhammed, tüzüğü zayıflarla ve düşkünlerle dayanışmaya dayanan¹³³ ve adına 'Erdemliler İttifakı'¹³⁴ denilen hareketin kurucuları arasında yer almıştır. Bu hareket o kadar gönül vermiştir ki Hz. Peygamber, yıllar sonra bile, 'Asla dağılmasını istemediğim böyle bir ittifak şimdi oluşsa ve ben de davet edilsem tereddütsüz yine katılırdım' demiştir¹³⁵.

Hz. Peygamber, sekiz yaşından itibaren evinde kaldığı amcası Ebû Talib'in itriyat tüccarlığı yapan ortopedik bir engelli olması sebebiyle¹³⁶ engellilerin dünyasına hiç de yabancı değildir. Dahası 'Erdemliler İttifakı'nın kuruluşuna ev sahipliği yapan Abdullah b. Cüd'ân ortopedik¹³⁷, hanımı Hatice'nin dayısı olması dışında gerek peygamberlik öncesi gerekse nübüvvetin ilk yıllarında sıkça karşı-

¹³¹ Buhârî, Menâkıb, 110, Meğâzî, 17, 26; Müslim, Cenâiz, 44, Zikir, 12.

¹³² Biyografisi (!) için bkz. Ebû Dâvûd, Hâtem, 7; Tirmizî Libâs, 31; Nesâî, Zîne, 41; İbn Hanbel, V, 23; İbn Sa'd, VII, 32 (T. no: 2876); İbn Abdilberr, III, 1062 (T. no: 1795); İbnü'l-Esir, IV, 21 (T. no: 3635); İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 400 (T. no: 5522). Gerçi biyografi demek biraz zordur. Zira istisnasız bütün fıkıh kitaplarında yer alan bu 'takma burun' olayının kahramanı Arfece b. Es'ad ile ilgili kaynaklarda başkaca hiçbir bilginin bulunmaması gerçekten düşündürücüdür. Bir oğlu ve torununun bulunduğunu bile 'takma burun' hadisinin isnadından öğreniyoruz.

¹³³ İbn Hişâm, I, 133-35; İb Sa'd, I, 103: "Allah'a andolsun ki, bu şehirde birine her hangi bir zulüm ve haksızlık yapıldığı zaman, o kimse ister iyi ister kötü ister bizden ister yabancı olsun, hepimiz kendisine hakkı verinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz. Bu şehir yerinde kaldığı sürece bu yemine aykırı davranmayacağız ve birbirimize yardım edeceğiz"

¹³⁴ 'Hilfu'l-fudûl', haksız elde edilen mallar o kişinin elinde fazladan bulunduğu için 'Fazlalıkları Alıp Sahiplerine İade İttifakı' anlamına gelebileceği gibi, fazilet yemini manasına da gelir.

¹³⁵ İbn Hişâm, I, 134.

¹³⁶ İbn Kuteybe, s. 575, 583; Câhız, s.19, 34.

¹³⁷ İbn Kuteybe, s. 583; Câhız, s.19, 34.

laştığı ve bilgeliğinden yararlandığı Varaka b. Nevfel de görme engelli idi¹³⁸. Nübüvvetin ilk saatlerinde Hz. Peygamber'i teselli sadesinde Hz. Hatice'nin yaptığı tespitler, O'nun henüz peygamber olmadan da duyarlı ve sorumlu bir insan olduğunu anlatmaya kâfidir¹³⁹.

Allah Resulü'nün, peygamber olduktan sonra engellilerle ilk ciddi karşılaşması ise Abdullah b. Ümmi Mektûm vasıtasıyla olmuş ve ileride oluşacak 'model toplum' un engelliliğe ilişkin nirengini de büyük ölçüde bu karşılaşma belirlemiştir. Hz. Peygamber, bölgenin ileri gelen bir grubunu İslam'a davetle meşgulken araya girerek kendisine dini anlatmasını isteyen Abdullah'ı (ra) bir an önemsememesi hatta memnuniyetsizliğini yüzüne yansıtması üzerine vahiyle uyarılmıştır¹⁴⁰.

Bir makale ölçeğinde yukarıda örnek kabilinden sunduğumuz yaşanmış engelli hayat hikâyelerinin, engelli sahâbîlerin aile hayatı, evlilikleri, çocukları olup olmadıkları, maiyetlerini nasıl temin ettikleri, özellikle sonradan engelli olanların psikolojik durumları, herhangi bir bunalıma düşüp düşmedikleri, sakatlıklarının sosyal ilişkilerini ne şekilde etkilediği gibi konularda önemli ipuçları verdiği kanaatindeyiz. Bu ipuçları bize asgari düzeyde de olsa, Hz. Peygamber'in örneğinde ve önderliğinde Medine'de oluşturulan '*model toplumun*' engellilik açısından kodlarını, bir başka ifadeyle engellilere yaklaşımın temel kriterlerini belirleme fırsatı vermektedir.

Bu kodları, engellilerin sosyal hayatın içerisinde tutulması, toplumda engelli duyarlılığının oluşturulması ve engellilerin toplumla işlevsel bütünlüğünün sağlanması şeklinde özetlemek mümkündür.

A. Engellilerin Sosyal Hayatın İçerisinde Tutulması

Kardeşlik projesi uygulamasında hem de ev sahibi olarak ağır ortopedik engelli Amr b. Cemûh, Muaz b. Cebel ve payına Hz. Ömer düşen görme özürlü Itbân b. Mâlik gibi engellilerin de olduğu göze çarpmaktadır. Âmâ olan Abdullah b. Ümmi Mektum'un ise engelli olmayanlarla aynı ortamda Suffe'de uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Habbâb da (ra), Medine'ye gelince bekârlarla birlikte iki yıl kadar aynı evde kalmıştır.

¹³⁸ Buhârî, Bed'ü'l-Vahy (3. Hadis), Ta'bir, 1; Müslim, İman, 252.

¹³⁹ İbn Hişâm, I, 373; Buhârî, Bed'ü'l-Vahy (3. Hadis); Müslim, İmân, 252.

¹⁴⁰ Abese, 80/1-12. Bu sure, 24. sırada inmiştir.

Derecesini bilememekle birlikte zihinsel problemlili olduğu anlaşılan Habbân b. Munkız da dâhil olmak üzere bahse konu ettiğimiz hemen bütün engellilerin herkes gibi evlenip çocuk sahibi oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır. Amr b. Muaz dışında, savaşlarda kolunu, bacağını, gözünü ve kulağını kaybeden sahabilerin, engelli duruma düştükten sonra da köşelerine çekilmeyip savaşlara katılmaya devam etmeleri ise pek çok şeyi anlatmaktadır. Aynı tutumu, cüzzam gibi ağır bir hastalık geçirmesine rağmen Muaykîb b. Ebî Fâtîma'nın hazinedarlık ve diplomatik kâtiplik görevlerine devam etmesinde de görmekteyiz.

Âmâ İbn Ümmi Mektûm ve Abd b. Cahş ile Itbân b. Mâlik, Habbâb b. Eret, Imrân b. Husayn gibi engellilerin, ömürlerinin son demlerine değin eğitim öğretim faaliyetlerinin içerisinde yer almaları da fevkalade önemlidir. Günde beş kez camiye gelme konusunda zorlandıkları için hiç olmazsa bazı vakitlere gelmeme ruhsatı talep eden engellilere Hz. Peygamber'in bu müsaadeyi vermemesi ise, engellilerin sosyal hayattan kopmamaları yönündeki düşüncenin temelini oluşturmaktadır. İmamı olduğu mahalle mescidine gitmeme ruhsatı verilen âmâ Itbân b. Mâlik ise, evini mescit haline getirmiş ve mahalleliye orada namaz kıldırmanın yanında orayı eğitim yuvası haline getirmiştir. Bu da, engellilerin sosyal hayatla bütünleşmesinin bir başka misalidir.

Ortopedik özürlü Muaz b. Cebel'in, putların kırılmasına yönelik bir takım eylemlere öncülük etmesi ve imamlığını yaptığı mahalle mescidinde namaz kıldırırken uzun sureler okuduğu için engelsizlerin Hz. Peygamber'e şikâyet etmeleri, gündelik hayatın engelli-engelsiz birlikteliğinde yürüdüğünün güzel örneklerindedir.

B. Toplumla Bütünleşmenin İşlevsel Temelli Olması

Ortopedik özürlü Muaz b. Cebel, bir kulağını savaşta kaybeden Ammâr b. Yâsir, bir gözünü savaşta yitiren Ebû Süfyân ve yine görme engelli Semüra b. Cündüb gibi engellilerin valilik görevine layık görülmesi ise engelliler hususundaki zirve noktayı oluşturur. Aynı şekilde ortopedik özürlü hale gelen Abdurrahman b. Avf'ın ordu komutanlığı yanında en üst düzeyde bürokratik görevler üstlenmesi, hatta devlet başkanlığına adaylığını koyması, bu arada ticareti de hiç bırakmamış olması da calib-i dikkattir. Şüphesiz hem kel ve köse hem de ortopedik engelli ve aynı zamanda sert mizaçlı Akra' b. Hâbis'in hem kavim lideri hem ordu komutanı oluşu da önemsenmesi gerekir.

H. Peygamber'in tam on üç kez âmâ Abdullah b. Ümmi Mektûm'u Medine'de kendi yerine vekil tayin etmesi, aynı şekilde fetihten hemen sonra Mekke emiri ve muallimi olarak ortopedik engelli Muaz b. Cebel'i bırakması, engellilerin toplumla işlevsel bütünleşmesi adına yol gösterici nitelikte davranışlardır.

Seleme oğullarının lideri, cimriliğiyle ve münafıklığıyla meşhur olan Ced b. Kays¹⁴¹ iken, Allah Resulü'nün (sav) "*Cimrilikten daha büyük bir hastalık var mıdır?*" buyurarak reisliğe, yürümede bile zorluk çeken Amr b. Cemûh'un (ra) daha layık olduğunu ifade etmesi ve Amr'ın liderliğe getirilmesi, istihdamda tek kriterin liyakat olması gerektiğini ortaya koyması bakımından fevkalade önemlidir.

C. Toplumda Engelli Duyarlılığının Oluşturulması

H. Peygamber, cemaatin içinde zayıf, yaşlı, iş-güç sahibi olanların bulunacağını hesap ederek, namazların kısa tutulmasını defalarca vurgulamıştır¹⁴². Zayıfların içerisine evvel emirde engellilerin girdiği izahattan varestedir. Bu tavırdan, ortak yaşam alanlarının, toplumun en zayıfları gözetilerek düzenlenmesini ve engellilerin de yararlanmasının sağlanmasını da anlamak gerekir.

H. Peygamber, her yeni gün için sadaka verilmesini tavsiye etmiş ve ashabın buna güç yetmeyeceği şeklindeki itirazı üzerine de şöyle buyurmuştur: "*Görme engelliye rehberlik etmen, işitme ve konuşma engellilere anlayacakları bir şekilde anlatman, muhtaç durumda olanın ihtiyacını gidermesi için ona rehberlik etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindedir...*"¹⁴³ Başka bir hadiste ise "*Yükünü yüklemeye veya bineğine/aracına binmeye çalışana yardımcı olmak da bir sadakadır*" buyrulur¹⁴⁴. Binek ya da araca binme ve yük yükleme hususunda en fazla engellilerin yardıma ihtiyaç duyacağı açıktır. Buna mukabil örneğin bir âmâyı yanlış yönlendirmek ya da yardımcı olmamak gibi engellilere engel olanlar ve güçlük çıkaranlar ise, hadislerde lanetli kimseler olarak ilan edilir¹⁴⁵. Bu

¹⁴¹ İbn Sa'd, III, 430, 437; Taberî, *et-Tefsîr*, XI, 492; Belâzurî, I, 274; Safiyyurrahmân, s. 278.

¹⁴² Buhârî, Ezân, 61, 62, 63; Müslim, Salât, 182-184.

¹⁴³ İbn Hanbel, V, 168, 169.

¹⁴⁴ Buhârî, Cihâd, 72, 128; Müslim, Zekât, 56; İbn Hanbel, II, 350.

¹⁴⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 307 (h. no: 892); İbn Hanbel, I, 217, 309; Ebû Ya'lâ, IV, 414 (h. no: 2539); İbn Hibbân, X, 265 (h. no: 4417); Hâkim, IV, 396 (h. no: 8052).

hadisler, bir taraftan engellilere yardımı ibadete dönüştürürken, diğer taraftan da engellilerin günlük hayatta karşılaştıkları sıkıntılardan aza indirilmesi çağrısı yapmakta, toplumda engelli duyarlılığı oluşturmayı hedeflemektedir. Çünkü engellilerin sosyal hayata katılımları ile toplum bireylerinin hayatın her alanında engellilere karşı duyarlılığı doğru orantılıdır. Hz. Peygamber'in zaman zaman görme engelli İtbân'ı, hatta göz ağrısı çeken Zeyd b. Erkam'ı ziyaret ederek dua etmesini¹⁴⁶; hasta ziyaretini emretmesini¹⁴⁷ ve kardeşlik hukukunun merkezine yerleştirmesini¹⁴⁸; bununla da yetinmeyip hasta ziyaretini, ikramlara ve cennete kavuşmanın yolu olarak ilan etmesini¹⁴⁹ de bu bağlamda okumak gerekir.

Allah Resulü (sav) hiçbir engelliye 'kör, sağır ve tat' benzeri ifadeler kullanmamış, hatta âmâ olan bir zattan "basîr/iyi gören" şeklinde söz etmiştir¹⁵⁰. Boyu kısa olan Hz. Safiyye'yi jest ve mimikleriyle taklit ederek 'o sana yeter' dediği için Hz. Aişe'yi uyarmıştır¹⁵¹. Dolayısıyla Hz. Peygamber, bırakın herhangi bir engellinin engeliyle alay edilmesini, engelsiz kimselerin fiziki özellikleri sebebiyle ayıplanmasına bile sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Mescitte cemaatle namaz kılındığı esnada, âmâ bir şahsın yakınlarda bulunan bir çukura düşüşüne, namaz kılıyor oldukları halde sesli bir şekilde gülenlere Hz. Peygamber'in hem abdestlerini hem de namazlarını iade ettirmesi de dikkat çekicidir¹⁵². İşin fihhi boyutu bir kenara bu olay, insanların başına gelen olumsuz durumlara gülmenin veya rahatsız edici bakışlarla morallerini bozmanın, ibadeti bozacak derecede büyük bir günah olduğuna işaret etmektedir. Oysa Müslümanın, Hz. Peygamber'in ifadesiyle "Bakışlarıyla dahi olsa kardeşine zarar vermesi helal değildir"¹⁵³.

¹⁴⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 275 (h. no: 532).

¹⁴⁷ Buhârî, *Cenâiz*, 2, *Mezâlim*, 6, *Nikâh*, 71-72.

¹⁴⁸ Buhârî, *Cenâiz*, 2; *Müslim*, *Selam*, 4, 39.

¹⁴⁹ *Müslim*, *Birr ve Sıla*, 43. Ayrıca Bkz. *Nevevî*, XVI, 126.

¹⁵⁰ *Beyhakî*, *Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut ts., X, 337 (h. no: 20851).

¹⁵¹ *Ebû Dâvud*, *Edeb*, 40; *Tirmizî*, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 52; *İbn Hanbel*, VI, 128, 136, 189. Ayrıca bkz. *Mubârekfûrî*, *Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman, Tuhfetü'l-ahvezî şerh Câmi't-Tirmizî*, Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, II. Baskı, Kahire ts., VII, 177.

¹⁵² *Ebû Yusuf*, *Yakub b. İbrahim, el-Âsâr*, Thk. Ebu'l-Vefa, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut ts., s. 28 (H. no: 135); *Abdurrazzâk*, II, 376 (H. no: 3760-3762); *Dârakutnî*, I, 295-315 (Taharet, 58, h. no: 601-647).

¹⁵³ *İbnü'l-Mübârek*, *Ebû Abdurrahman Abdullah, ez-Zühd ve'r-rikâk*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut ts., s. 240 (h. no: 689).

Hız. Peygamber'in öğretisindeki engelliliğe, iman ve İslam kardeşliği perspektifinden bakılması gerektiğinde şüphe yoktur. Çünkü saadet asrı toplumundaki bütün ilişkilerin kardeşlik ahlakı ve hukuku eksenli olduğu hususu izahtan varestedir. Bu kardeşliğin âdeta manifestosu niteliğindeki "Müminler kesinlikle kardeşlerdir"¹⁵⁴ buyruğu ve "Allah hatırı için birbirinizi çok seviniz!"¹⁵⁵, "Hiçbiriniz kendisi için istediğini, mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz"¹⁵⁶, "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız"¹⁵⁷ gibi ifadelerde yer alan o 'Müslümanlar' kitlesi içerisinde engellilerin başköşeyi tuttuğundan zerrece şüphe duyulmamalıdır. Çünkü imtihanların en ağırını sırtlayanlar, engelliler ve engellileri dünyaya getiren anneler ile diğer engelli yakınlarıdır. Dolayısıyla iman kardeşliği içerikli hadisleri okurken ve anlarken öncelikle, seilmeye ve acılarının paylaşılmasına en fazla ihtiyacı olan engelliler ile yakınları akla gelmelidir.

Sevgiyle başlayan iman kardeşliğinin, güven veren ve kimseye zarar vermeyen insana dönüşmesi¹⁵⁸, bunun söz ve eylemle karşı tarafa hissettirilmesi¹⁵⁹ ve arkasından da dayanışma haline gelmesi gerekir¹⁶⁰. Hiç kimseye haksızlık yapmamak da bir şeydir, fakat önemli olan, bütün gücüyle haksızlığa uğramış ve mağdur olmuş kardeşlerin yanında yer alıp onlara yardım etmektir. Bir kutsî hadiste yeminle yer alan "dünyada da ahirette de hem zalimlerden ve hem de gücü yettiği halde mazluma yardım etmeyenlerden mutlaka intikam alırım!"¹⁶¹ ifadesi dikkat çekicidir. Yine Hz. Peygamber'in tuğlalara¹⁶² ve vücuda¹⁶³ benzettiği İslam toplumunun ağrıyan ve sızla-

¹⁵⁴ Hucurât, 49/10. Bu sure de Medine'de inmiştir.

¹⁵⁵ İbn Hişâm, I, 501. Hz. Peygamberin Medîne'de okuduğu ikinci hutbedeki ifadedir.

¹⁵⁶ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

¹⁵⁷ Müslim, İmân, 93; Tirmizî, Sıfâtü'l-Kiyâme, 56. Diğer bir rivayette bu hadis, "Canımı kudretinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, ..." şeklinde yemin ifadesiyle başlanmaktadır. Bkz. Müslim, İmân, 94. Nevevî bu hadisin yer aldığı konuya, 'Cennete Yalnızca Müminler Girecektir ve Müminleri Sevmek İmandandır' başlığını vermiştir.

¹⁵⁸ Buhârî, İmân, 3, 4; Müslim, İmân, 64-66; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Tirmizî, İmân, 12, Sıfâtü'l-Kiyâme, 52.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 122-123. Hadiste şöyle buyrulur. "Birisini kardeşini Allah için sevdiğinde, ona sevdiğini söylesin" Bazı rivayetlerde, 'böyle yaparsanız, sizin ona karşı hissettiklerinizi o da size karşı hisseder' ilaveleri vardır. Bkz. Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Cafer es-Sâmirî, *İ'tilâlü'l-Kulûb*, Thk. Hamdi Demirtaş, II. Baskı, Riyad 2000, I, 242.

¹⁶⁰ Buhârî, Mezâlim, 4; Müslim, Birr ve Silâ, 58.

¹⁶¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî* (Ebu's-Şeyh İbn Hıbbân'ın et-Tevbîh'inden naklen), VIII, 11.

¹⁶² Müslim, Birr ve Silâ, 65.

¹⁶³ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr ve Silâ, 66, 67; İbn Hanbel, IV, 270, 276.

yan organlarının başında, engellilikle iç içe yaşayanların geldiği aşikârdır. Hz. Peygamber'in öğretisinde empati ya da duygudaşlık ilkesi esastır¹⁶⁴.

Netice olarak, kardeşlik ahlakı ve sorumluluğu muhtevalı varit olan bütün hadislerdeki mutlak 'Mümin ve Müslüman' kelimelerinin tamamı, 'mutlak kemaline masruftur' ilkesi gereği, İslam toplumunun engelli-engelsiz bütün bireylerini içine alacak şekilde okunmalıdır. Toplumdaki engelli duyarlılığının istenilen düzeyde yerleşmesinin en sağlam yolu bu olsa gerektir.

C. Pozitif Ayrımcılık Uygulanması

Muhakeme ve muvazene yetersizliği yüzünden sürekli alışverişlerde aldandığı için ailesi tarafından alışveriş yapmasının yasaklanması yönündeki müracaatının Hz. Peygamberce kabul görmemesi ve muhayyerlik hakkı tanınmak suretiyle bu engelli sahabi Habbân b. Munkız'ın alışveriş hakkının korunması, pek çok açıdan örneklik teşkil etmektedir. Zira bu olayı, fıkıh külliyatında olduğu şekliyle genel anlamda ticaretteki muhayyerlik konusuna hasretmek yerine, oluşabilecek zararların önlenmesi için engellilerin ticari özgürlüklerini ortadan kaldırma tavrının doğru olmadığı ve onların da ticaretini mümkün kılacak tedbirlerin alınması gerektiği şeklinde anlamının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Buna pozitif ayrımcılık demek de mümkündür.

Av ve korunma ihtiyacı dışında köpek beslemenin yasaklanması, fakat âmâ İbn Ümmi Mektûm'un rehber köpek beslemesine özel izin verilmesi de yine olumlu ayrıcalık açısından önemsenmesi gerekir. Engellilerin durumlarına göre ibadetlerde çeşitli kolaylıklar getirilmesi ile savaşımlara katılmama ruhsatı gibi uygulamaları da aynı şekilde olumlu ayrıcalık şeklinde değerlendirmek mümkündür¹⁶⁵. Mide hastalığına ilave olarak basur rahatsızlığı da bulunduğundan namaz kılariken zorlanan İmran b. Husayn'a Hz. Peygamber'in "...namazı yan tarafına yaslanarak kıl¹⁶⁶" şeklinde tavsiyede bulunması da yine engellilere tanınan kolaylıklardandır.

¹⁶⁴ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71. Başka bir hadis de şöyledir: "Bir kimse cehennemden kurtulup cennete girmeyi istiyorsa, kendine yapılmasını istediği şeyleri o da başkalarına yapmalıdır." Bkz. Müslim, İmâre, 46; Nesâî, Bey'at, 25; İbnî Mâce, Fiten 9.

¹⁶⁵ Bkz. Döndüren, Hamdi, "İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar", DİB "Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu", Ankara 2003, s. 6.

¹⁶⁶ Bkz. Buhârî, Taksîr, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 175; Tirmizî, Salât, 274; İbn Mâce, İkâme, 139. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 155; Aynî, VII, 158. Bu hadis genellikle,

İbn Ümmi Mektûm ve Amr b. Cemûh'un savaşa katılma ve şehit olma arzularının karşılanması ise, sağlıklı insanların iştirakinin zorunlu olduğu aktivitelere engellilerin de sorumlu olmadıkları halde gönüllülük esasına göre dâhil edilebileceklerine işaret etmektedir.

E. Tedavi ve Moral Destek Sağlanması

İmrân b. Husayn, Habbâb b. Eret, Arfece b. Es'âd, Sâbit b. Yezîd ve daha pek çok engellinin hem tedaviye başvurdukları hem de iyileşmeleri için Hz. Peygamber'den dua istedikleri görülmektedir. Hz. Peygamber de Arfece'nin tedavisinde olduğu gibi her türlü kolaylığı göstermiş ve hem iyileşmeleri hem de dirençlerinin artması yönünde dua etmiştir.

Hadislerde öncelikle sıhhate dikkat çekilmiş¹⁶⁷ ve kadrinin bilinmesi istenmiştir¹⁶⁸. Temizlik, dengeli beslenme ve zararlı alışkanlıklardan uzak durma gibi koruyucu tedbirlerle beden; iman, ibadetler ve dua gibi değerlerle de ruhun korunması esas alınmış, böylece sıhhat adeta çift yönlü bir koruma çemberiyle örülmüştür. Bütün tedbirlere rağmen ortaya çıkabilecek hastalık veya engellilik karşısında ise Hz. Peygamber, bir taraftan "*Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz*¹⁶⁹" derken, diğer taraftan da "*Kardeşine faydalı olmak için içinizden kimin gücü yetiyorsa derhal onun imdadına koşsun!*¹⁷⁰" buyurarak, mümkün olan bütün tedavi yöntemlerinin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim erkeklerin ipek elbise giymeleri ve altın kullanmaları yasaklanmışken, bedensel rahatsızlığı sebebiyle İmrân b. Husayn'ın ipek elbise ve Arfece b. Es'ad'ın da altın protez burun edinmesine müsaade edilmesi, hastalıkların ve engelliliğin tedavisinde bütün imkanların seferber edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca ihtiyarlık dışında her türlü hastalığın çaresinin bulunduğu da hadislerde ifade edilmiştir¹⁷¹.

sebeb-i vürudu dikkate alınmaksızın '...oturarak kılmaya da gücün yetmezse yaslanarak kıl' şeklinde tercüme edilmektedir. Oysa hadis, basur hastası olan İmrân'nın sorusu üzerine söylenmiş ve üstelik 'nâimen' kelimesi kullanılmıştır ki, hadisi nakleden Buhârî özellikle bu tür hatalı anlaşımaları hesap ederek rivayetin peşinden '*bana göre nâimen kelimesi, yan tarafa/cenb yaslanarak demektir*' ilavesinde bulunmaktadır.

¹⁶⁷ Bkz. Buhârî, Rikâk, 1; Tirmizî, Zühd, 1.

¹⁶⁸ Bkz. Tirmizî, Deavât, 106; İbn Hanbel, I, 3.

¹⁶⁹ Ebû Dâvûd, Tıb, 1; Tirmizî, Tıb, 2; İbn Mâce, Tıb, 1.

¹⁷⁰ Müslim, Selâm, 61-63; İbn Hanbel, III, 302, 393. Sahabeden bir zatı akrep sokması ve farklı tedavi yöntemleri önerilmesi üzerine Hz. Peygamber bu ifadeleri kullanmıştır.

¹⁷¹ Buhârî, Tıb, 1; Ebû Dâvûd, Tıb, 1; Tirmizî, Tıb, 2; İbn Mâce, Tıb, 1; İbn Hanbel, I, 377, 453, III, 156.

Hasta ve engellilere manevi yönden destek olmak ve onları rahatlatmak da Hz. Peygamber'in ihmal etmediği hususlardandır. Allah Resulü (sav), en çetin imtihan şartlarını '*Peygamberler, sonra onlara yakın olanlar, sonra onlara yakın olanların*' yaşadıklarını haber verir ve bu imtihanları kazanabilenlerin hata ve günahlarından arınacakları müjdesini verir¹⁷². Nitekim Hz. Muhammed de dâhil olmak üzere bütün peygamberler ya bedensel bir engellilik ya da fiziki ve manevi şiddetle imtihan olunmuşlardır¹⁷³. Sıcaktan ve işkenceden hem psikolojisi hem de fiziki bozulan Habbâb b. Eret'in (ra) şikâyet ve Allah'tan yardım talebine Hz. Peygamber'in cevabı özetle şudur: *Direnin! Sizden öncekiler bizzat bedenleri üzerinden çok daha büyük imtihanlara tabi tutuldular, fakat onlar yılgınlık göstermediler ve hayata küsüp köşelerine çekilmediler, bilakis bütün olumsuzluklara direndiler ve neticede sınavdan başarıyla çıktılar*¹⁷⁴.

Resul-i Ekrem (sav) engelliliği de, Allah'ın kulları için arzu ettiği yüksek derecelere ulaşabilmek için halk edilen türlü vesilelerden birisi olarak kabul eder. Şöyle buyrulur hadis-i şerifte: *"Kul, ortaya koyduğu amellerle Allah'ın kendisi için takdir ettiği dereceye ulaşmazsa, Allah onun canına, malına veya çocuğuna bir sıkıntı verir, sonra ona direnme gücü ihsan eder ve böylece onu Allah'ın kendisi için takdir ettiği mertebeye ulaştırır"*¹⁷⁵. Kutsi hadislerde de aynı vurgu söz konusudur¹⁷⁶. Muhtemelen ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Zeyd b. Erkam da şöyle der: *"Dinsizlik felâketi bir tarafa bırakılırsa, hiçbir insan görme engellilikten daha büyük bir sıkıntı ile imtihan olunamaz. Dolayısıyla gözleriyle sınanan ve bu sınavı dirençle başaranlar Rablerinin hoşnutluğuna kavuşurlar"*¹⁷⁷.

¹⁷² Tirmizî, Zühd, 56.

¹⁷³ Mesela Hz. Eyyûb uzun yıllar hastalığa müptela olmuş, çeşitli musibetlere maruz kalmış, sabır ve dua ile sağlığına kavuşmuştur (bkz. Enbiyâ, 21/83-84). Hz. Yakub ise, oğlu Yusuf'un ayrılığına uzun yıllar ağlaması yüzünden gözlerini kaybetmiş ve ancak ömrünün sonlarına doğru Yusuf'un gömleğiyle şifa bulmuştur (bkz. Yusuf, 12/84, 93, 96).

¹⁷⁴ Bkz. Buhârî, İkrâh, 1.

¹⁷⁵ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1; İbn Hanbel, V, 272.

¹⁷⁶ Buhârî, Merdâ, 7: Buhârî iki kutsi hadisi peş peşe sıralar: "Herhangi bir kulumu gözlerinden mahrum bırakmak suretiyle imtihana tabi tuttuğumda, sabrederse, gözlerine karşılık ona cenneti veririm." "Ben kulumu iki sevgilisi olan gözleriyle imtihan ettiğimde o buna sabrederse, iki göze bedel olarak ona cenneti veririm."

¹⁷⁷ Bezzâr, X, 244. Buhârî'nin bu sahâbi sözünü *Sahîh*'inde bab başlığı olarak kullandığı, ama bunun mevcut nüshalara yansımadağı anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 116; Aynî, XXI, 215. Derkenar cinsinden de olsa Zeyd b. Erkam'ın görme engelliliğine ilişkin kaynaklarımızda her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Fakat gözle-

Sadece bir inceliğe dikkat edilmesi isteniyor: Engelliliğe tevekkül ve tahammülle direnebilmek! Böyle bir direncin karşılığı olarak da cennet vaat ediliyor¹⁷⁸. Bu yüzden Hz. Peygamber, türü ve derecesi ne olursa olsun engellinin ölümü temennisine rıza göstermez¹⁷⁹ ve hastalığın da psikolojik veya biyolojik engelliliğin de dâhil olduğu her türlü sıkıntıyı, günahların affedilme aracı olarak değerlendirir¹⁸⁰. Hatta benzer rivayetlerde, insanın ayağına batan dikene varıncaya kadar her bir sıkıntıdan dolayı kişinin hem günahlarının örtüleceği hem de bir derece yükseltileceği haber verilir¹⁸¹. Buna mukabil, başa gelen musibetleri isyankâr bir tavırla ya da yılgınlıkla karşılayanlar azapla uyarılır¹⁸². Bütün bu hadisler, engellilerin psikolojik yönden rahatlatılması ihtiyacını da karşılamaktadır.

Hz. Peygamber'in, mahkûm olduğu engelli bir hayatı fırsata dönüştürüp cenneti elde edenlerin gıpta edilecek insanlar olduğunu bildirmesi de oldukça dikkat çekicidir¹⁸³. Başka bir hadiste de, lüt-fedilen ilimle ve malla insanlığa faydalı olmak dışında şu dünyada imrenilecek hiçbir şeyin bulunmadığı vurgulanır¹⁸⁴. Burada mal, maddi her türlü nimetleri; ilim de, davranışları ifade eder. Yani ilmin ve malın bizatihi kendisi değildir imrenilecek olan. Önemli olan insana bahşedilen bu iki nimeti yerli yerince kullanmaktır ki, işte gıptayı hak eden davranış budur¹⁸⁵. Hadisteki mal ve ilmi, örnek cinsinden almak ve beden de dâhil her türlü nimet için aynı değerlendirmeyi yapmak gerekir diye düşünüyoruz.

Habbâb b. Eret'in "*Allah Resulü yasaklamamış olsa, çektiğim bu acılar yüzünden Rabbimin canımı almasını isterdim*" şeklindeki ifadeleri, ziyaretçilerinin bile tahammül sınırlarını zorlayan hastalığına rağmen İmrân b. Husayn'ın şıklığından hiç bir şey kaybetmemesi ve Hz. Peygamber'in latifelerine aynı şekilde mukabelede bulunan

rinin ağrıdığı yönünde bir bilgi mevcuttur. Bkz. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 275 (h. no: 532).

¹⁷⁸ Aynı içerikli hadislerden birisinde ifade şöyledir: "... Sabreder ve ecrini Allah'tan umarsa, sevap olarak cennetten başka bir şeye razı olmam." Bkz. Tirmizî, Zühd, 57.

¹⁷⁹ Buhârî, Merdâ, 19, Deâvât, 30; Müslim, Zikir, 10.

¹⁸⁰ Müslim, Birr, 52; İbn Hanbel, III, 24.

¹⁸¹ Buhârî, Merdâ, 1; Muslim, Birr, 46-47.

¹⁸² Tirmizî, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23.

¹⁸³ Tirmizî, Zühd, 58. Açıklık bu hadisi zayıf olarak kaydetmiş, fakat Elbâ'nin değerlendirmesine göre hadis hasendir. Bkz. Açıklık, s. 25; Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Sahîh Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetuh*, el-Mektebü'l-İslamî, Beyrut ts., I, 1358 (h. no: 8172), *Ehâdîs Mişkâti'l-Mesâbîh*, III. Baskı, Beyrut 1985, I, 494 (h. no: 1570).

¹⁸⁴ Buhârî, İlim, 15, Zekât, 5; Müslim, Misâfirîn, 268.

¹⁸⁵ Hadisin güzel bir yorumu için bkz. Çakan, *Seçme Hadisler*, s. 180-81.

bedensel kusurlu Zâhir b. Haram'ın bu davranışları önemlidir. Bu sağlıklı halet-i ruhiyenin oluşmasında şüphesiz Hz. Peygamber'in ve sahabenin engellilerle ilgili tutum ve davranışları etkili olmuştur.

Sonuç

Günümüzde engellilerin sorunlarının azaltılmasına ve onurlu bireyler olarak toplumdaki yerlerini almalarının sağlanmasına yönelik çalışmalara yön gösterebileceği düşüncesiyle, çalışmamızda ulaşılan sonuçları birkaç madde halinde dikkatlere sunmak istiyoruz.

1. Hz. Peygamber'in engellilere yaklaşımında, adeta *bir engelli yakını* duyarlılığının hâkim olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bunda O'nun çocukluğunun ortopedik engelli amcası Ebû Tâlib'in evinde geçmesi, neredeyse peygamberlik süresince İbn Ümmi Mektûm'un hep yakınında olması ve özellikle savaşlar neticesinde engelli durumuna düşen sahabe sayısının bir hayli kabarık olması gibi sebeplerin etkisi vardır.

2. Mevcut kaynaklardan kısa da olsa hayat hikâyeleri tespit edilen otuz civarındaki engelli sahabenin yaklaşık 1/3'nün ortopedik, 1/3'nün görme ve işitme, 1/3'nün ise diğer engelli gruplarından olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüzde yüz temyiz gücüne sahip bulunmayan zihinsel engelli bir örneğe ise rastlayamadık.

3. Hz. Peygamber ve Râşit halifeler döneminde çok sayıda engelli sahabe valilik, müsteşarlık, ordu komutanlığı, hazinedarlık, öğretmenlik ve zekât toplama memurluğu gibi görevlerle istihdam edilmişlerdir.

4. Hicret sebebiyle oluşan göçmenlik sorununun halline yönelik en önemli çabaların başında gelen '*Kardeşlik Projesi*' uygulamasında engelliler aktif olarak değerlendirilmiş, engellilerle engelli olmayanlar aynı ortamlarda iskân edilmişlerdir.

5. Bahse konu olan engelli sahabenin tamamına yakını herkes gibi evlenip çocuk ve torun sahibi olmuşlardır. Fakat özellikle doğuştan engelli sahabilerin çocuklarının engelli olup olmadığına dair bir tespit imkânı olmamıştır.

6. Zorlandıklarını ifade etmelerine rağmen engellilerin camiye devamı sağlanarak onların sosyal hayattan kopmalarına ve içlerine kapanmalarına müsaade edilmemiştir. Buna mukabil gerek camiler (namazların kısa tutulması gibi) gerekse çarşı pazarlar gibi sosyal ve iş hayatında engellilerin yaşamını kolaylaştırıcı tedbirler uygu-

lanmış, gündelik hayatın engelli-engelsiz birlikteliğinde yürütülmesine çalışılmıştır.

7. Engellilerin hem tedaviye başvurdukları hem de iyileşmeleri için Hz. Peygamber'den dua istedikleri, Hz. Peygamber'in de her türlü kolaylığı gösterdiği ve hem iyileşmeleri hem de dirençlerinin artması yönünde dua ettiği, ayrıca engelliliğin bir imtihan vesilesi olduğu vurgusuyla da psikolojik yönden rahatlatma tutumu görülmektedir.

8. Amr b Muaz dışında, savaşlarda kolunu, bacağı, gözünü ve kulağını kaybeden sahabilerin, aile, iş ve sosyal yaşamlarında engellilik öncesi ve sonrası dikkate değer bir değişikliğe rastlanmamıştır. Özellikle sonradan engelli olma durumlarında görülebilecek bunalmaya düşme veya çıldırma benzeri bir vakıya rastlayamadık. Tam tersine engellilerin halet-i ruhiyeleri, dikkati çekecek derecede engelsizlerden farksızdır. Şüphesiz bunda, Hz. Peygamber'in bizzat varlığı yanında, engellilerin sosyal hayatın içinde tutulması, pozitif ayrımcılık yapılması, makul isteklerinin karşılanması, en önemlisi de toplumla bütünlüklerinin sosyal transferlerden ziyade işlevsel olarak sağlanmasının büyük etkisi vardır. Bu son cümlenin, Hz. Peygamber'in öğretisindeki engelliliğe ilişkin kodlar olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abdurrazzâk, Ebû Bekr İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî, II. Baskı, Beyrut 1403.
- Acar, Yusuf, *Ölümlere İbadet ve Kur'an*, Konya 2011.
- Açikel, Yusuf, 'Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler', Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2010/2, Sayı: 25, s. 15-44.
- Aydınlı, Abdullah, 'İbn Ümmi Mektûm', *DİA*, İstanbul 1999, XX, 434-5.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn, *Umdetü'l-kârî şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Neşreden: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşrâf*, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, I. Baskı, Beyrut 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut ts.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *el-Müsned (el-Bahru'z-zahhâr)*, Thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah- Adil b. Sa'd, I. Baskı, Medine 1998-2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1981.

- _____, *et-Târîhu'l-kebîr*, Neşreden: Muhammed Abdulmuhit Hân, Dâiratü'l-Meârifil-Osmâniyye, Haydarâbâd ts.
- _____, *el-Edebü'l-müfred*, Thk. Sümeyr b. Emin ez-Zührî, I. Baskı, Riyad 1998.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Hacer, *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-havlân*, I. Baskı, Beyrut 1410.
- Çağrıçı, Mustafa, “*Emîr bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker*”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 139.
- Çakan, İsmail L., “*Amr b. Tufeyl*”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 93.
- _____, *Seçme Hadisler*, İstanbul 2008.
- Çakın, Kamil, “*İtbân b. Mâlik*”, *DİA*, İstanbul 2001, XXVII, 454.
- Çiçekana, Mehmet, *Muaz b. Cebel: Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2005.
- Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *es-Sünen*, Thk. Abdullah Haşim Yemânî, Beyrut 1966.
- Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, Thk. Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Sudi Arabistan 2000.
- Döndüren, Hamdi, “*İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar*”, DİB “Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu”, Ankara 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Marifetü's-sahâbe*, Adil b. Yusuf, I. Baskı, Riyad 1998.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *el-Müsned*, Thk. Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Dimeşk 1984.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *el-Âsâr*, Thk. Ebu'l-Vefa, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Sahîh Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetuh*, el-Mektebül-İslamî, Beyrut ts.
- _____, *Ehâdis Mişkâti'l-Mesâbîh*, III. Baskı, Beyrut 1985.
- Erul, Bünyamin, “*Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi*”, DİB “Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu”, Ankara 2003, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/namazvak-ti/ozoku.asp?id=495&yid=9&sayfa=1>.
- Fayda, Mustafa, “*Amvâs*”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 100.
- _____, “*Ammar b. Yasir*”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 75.
- Fazlur, Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev. A. Bülent Baloğlu- Adil Çiftçi, Ankara okulu yayınları, Ankara 1997.
- Gül, Emine, *Kur'an'da Engelliler*, İstanbul 2005.
- Hamdân, Abdülhamîd Salih, *İmâmü'l-ulemâ: Muaz b. Cebel*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübânîyye, Kahire ts.
- Hamîdullah, Muhammed, *Mecmûati'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râşide*, VI. Baskı, Beyrut 1407.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Cafer es-Sâmîrî, *İ'tilâlül-Kulüb*, Thk. Hamdi Demirtaş, II. Baskı, Riyad 2000.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dımaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Batûta, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Rihle (Tuhfet'ün-nuzzâr fi'ğarâbi'l-emsâr ve acâibi'l-asfâr)*, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, *Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Ebû Temim Yasir, Riyad 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, Thk. Ali Muhammed Bücâvî, I. Baskı, Beyrut 1992.
- İbn Hacer, Muhammed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud, I. Baskı, Beyrut 1415.

- _____, *Fethu'l-bârî şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Neşreden: Muhibbüddin Hatib, Beyrût 1379.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Thk. Esad Muhammed Tayyib, III. Baskı, Sudi Arabistan 1419.
- İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul 1982.
- _____, *Fedâilü's-sahâbe*, Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, I. Baskı, Beyrut 1983.
- İbn Hayyât, Ebû Amr Halife el-Ufurî, *et-Tabakât*, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993.
- İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî, *es-Sahîh*, Thk. Şuayb el-Arnâvut, I. Baskı, Beyrut 1998.
- _____, *es-Sîratü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, Tashîh ve Talik: Seyyid Aziz Bey, III. Baskı, Beyrut 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, Thk. Mustafa Saka- İbrahim Ebyari, II. Baskı, Mısır 1955.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Ali Şîrî, I. Baskı, Beyrut 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, II. Baskı, Kahire 1992.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Thk. M. F. Abdülbaki, İstanbul 1981.
- İbn Mendeh, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ma'rifetü's-sahâbe*, Thk. Amir Hasan Sabri, I. Baskı, Birleşik Arab Emirlikleri 2005.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, I. Baskı, Beyrût 1990.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî marifet-i-sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud, I. Baskı, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Esir, Ebu's-Saâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl*, Thk. Abdulkadir el-Arnâvut, I. Baskı, Beyrut 1969-1972.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah, *ez-Zühed ve'r-rikâk*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Kandemir, Yaşar, *'Muaz b. Cebel'*, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 338-339.
- _____, *'Habbâb b. Eret'*, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 340.
- Karagöz, İsmail, *'Kur'an'ın Engellilere Bakışı'*, DİB "Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu", Ankara 2003.
- Kazancı, A. Lütfî, *'Akra b. Habis'*, *DİA*, İstanbul 1989, II, 285.
- Kula, Naci, *"Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar"*, Tartışmalı Toplantılar Dizisi, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, İSAV, İstanbul 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Burdûnî- İbrahim Atfîş, II. Baskı, Kahire 1964.
- Mâlik, İbn Enes, *el-Muvatta*, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zami, Beyrut 2004.
- Mercii, Erdoğan, *'Hazinedar'*, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 141.
- Mübârefürî, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî şerh Câmi'i't-Tirmizî*, Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, II. Baskı, Kahire ts.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, Thk. Abdullah Mahmud, I. Baskı, Beyrut 1423.
- Muvaffakuddîn, Ebû Muhammed b. Abdirrahman, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ibrâr*, I. Baskı, Kahire 1415.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru'l-Cil - Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrut ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed, *es-Sünen*, Thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 1411.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerh Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, II. Baskı, Beyrut 1392.

- Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvahhâb, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, I. Baskı, Kahire 1423.
- Önkal, Ahmet, 'Amr b. Cemûh', *DİA*, İstanbul 1991, III, 83.
- _____, 'Abdurrahman b. Avf', *DİA*, İstanbul 1988, I, 158.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara 1999.
- _____, *Tarihsellik Üzerine Röportaj*, İktibas Dergisi, Ankara, Eylül 1997.
- Safiyurrahmân, Mubârekfüri, *er-Rahiku'l-mahtûm*, I. Baskı, Dâru'l-Hilâl, Beyrut ts.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, Thk. Abdurrahman b. Yahya, I. Baskı, Haydarâbâd 1962.
- Sancaklı, Saffet, 'Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti', *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı: 2, s. 37-72.
- Seyyar, Ali, *Yıldızlar Engel Tanımaz (Bedensel Özürlü Sahabiler'in Hayatı)*, İstanbul 2007.
- Şahin, Hatice, "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi, Toplumun mu?", <http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov1/ov1kiminsorunu.htm>.
- Şâmî, Muhammed Yusuf e-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd fî Sirati Hayri'l-İbâd*, Thk. İbrahim Terzi-Abdülkerim Ğarbâvî, I. Baskı, Kahire 1981.
- Şenel, Abdulkadir, 'Muayyib b. Ebî Fâtıma', *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 338.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet, *Mucemü'l-kebîr*, Thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî, Kahire 1984.
- _____, *Mu'cemü'l-evsat*, Thk. Târik b. Avadullah, Kahire 1415.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *et-Tefsîr (Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, I. Baskı, Beyrut 2000.
- _____, *et-Târîh*, Beyrut 1387.
- Tahmâz, Abdülhamîd Mahmûd, *Mu'âz b. Cebel: İmâmî'l-ulemâ ve muallimü'n-nâsi'l-hayr*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Ma'hedü'l-âli li'l-kazâ, Riyad 1400.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, Thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, I. Baskı, Mısır 1999.
- Tezcan, Münür, *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 2006.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- _____, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut ts.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzî*, Thk. Mars Jons, III. Baskı, Beyrut 1989.
- Yardım, Ali, 'İmran b. Husayn', *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 232-33.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidit-tenzîl*, III. Baskı, Beyrut 1407.
- Zeylâî, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf, *Tahrîcü ehâdîsi'l-Keşşâf*, Thk. Abdullah b. Abdurrahman, I. Baskı, Riyad 1414.
- Ziriklî, Hayreddin b. Muahmud, *el-A'lâm*, XI. Baskı, Beyrut 1995.
- Zuhaylî, Muhammed, *Merciu'l-ulûmi'l-İslâmiyye: Ta'rîfuhâ, Târihuhâ, Eimmetuhâ, Ulemâuhâ, Mesâdiruhâ, Kütübuhâ*, Dâru't-Turâs, Dimaşk ts.

